

Identification and Strategic Planning of Capacity Building of Villages with a Central Role in the Direction of Regional Development (Case study: Sarvabad County, Kurdistan Province)

Dr. Saadi Mohamadi^{1*}, Dr. Jahedeh Takyehkhah², Soran Manouchehri³

1-Assistant Professor of Geography and Rural Planning, University of Payame Noor, Tehran

2-Ph.D in Natural Resources, University of Tarbiat Modares, Tehran

3-Ph.D Student in Geography and Rural Planning, University of Isfahan

Mohamadi, S & Takyehkhah, J & Manouchehri, S .(2020). [Identification and Strategic Planning of Capacity Building of Villages with a Central Role in the Direction of Regional Development (Case study: Sarvabad county, Kurdistan Province)]. *Geography and Development*, 18(60), 85-116. <http://dx.doi.org/10.22111/GDIJ.2020.5651>

doi: <http://dx.doi.org/10.22111/GDIJ.2020.5651>

Received: 22/05/2019

Accepted: 24/11/2019

ABSTRACT

The present applied research is a descriptive-analytic that for collecting data, documentary - survey method has been used. The data were obtained through census figures of 1395 rural areas of Sarvabad county, verbal judgment of the Delphi group and field observations, and their analysis is done by using the Topsis technique, spatial statistics tools (Moran autocorrelation index, hot spots), binary comparison, and Strategic planning in order to determine the sustainable regional development of rural areas in the county. Service and investment's constraints in developing countries, including Iran, on the one hand and a new approach to regional planning on the other hand, require the implementation of sustainable regional development in two main steps; Initially, decentralized development based on spatial justice should be formed; in this regard, the need to create a spatial hierarchy of interconnection points based on their degree of capability and sustainability should be provided; in addition, permanent and capable centers should be supported to play the role of centrality and guidance of development flow to the points with less power and sustainability, so that an optimal functional space could be created. Also, a well-designed and effective program must be designed in accordance with the current status and the desired future, consistent with the capabilities and advantages, in order to increase the regional capability of these centers. In this regard, the objective of the present study is to identify the areas with the ability to play a central role in the spatial-hierarchical system of the county by measuring the sustainability of villages of Sarvabad, and by designing a strategic plan, direction and the manner in which these centers should function in line with the desirable role.

Keywords:

Regional Development,
Strategic Planning,
Rural Hierarchy
(Growth Centers),
Rural Areas
of Sarvabad

Copyright©2020, Geography and Development. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-noncommercial 4.0 International License which permits copy and redistribute the material just in noncommercial usages, provided the original work is properly cited.

Extended Abstract

1- Introduction

From the point of view of social justice approach, the development of regions in order to achieve a fair and

appropriate enjoyment of services and facilities and the desired quality of life is needed. Accordingly, one of the main problems on the way to regional development in rural areas of the country is the fragmentation of the spatial organization and the lack of a hierarchy based on the interactional relationship in a functional space among settlements. These characteristics, derived from development policies implemented over the past decades and the lack of forming an orderly and logical relationship between different levels of settlements in the country, both at the macro level

*Corresponding Author:

Dr. Asghar Zarrabi

Address: Department of Geography and Rural Planning
University of Payame Noor, Tehran

Tel: +98(9188752263)

E-mail: Saadi@pnu.ac.ir

and at the regional and local scale which leads to the ravages distribution of population, activities, services and Functions at different levels in general and in particular, it has led to a lack of adequate productivity for population centers and rural settlements, and especially for small and sparsely populated villages of different services, facilities, and resources in higher population and service centers. In developing countries, including Iran, due to the need for integrated and balanced development, recognizing the characteristics of different regions and their inequality, in any planning, is the basis of work.

One of the townships in the country that has a large rural population in rural areas due to its natural and cultural characteristics is Sarvabad county in Kurdistan province, where approximately 81% of the city population lives in 72 rural areas in the region. Deprivation and underdevelopment is a prominent feature of the rural landscape of the region despite the many potentials and economic, social and environmental benefits in this rural area. Therefore, at present, the rural complexes of Sarvabad city do not play an economic-social role to the best of their ability. This creates and accelerates challenges in the ecological structures and natural, economic, social, physical and managerial resources of the county; As the current situation continues, it leads to more regional imbalances (lack of logical connection between services and production and the establishment of population in rural areas), the isolation of the region and, ultimately, the creation of unstable villages. Therefore, it is required that the current situation of rural development be measured in order to create a decentralized spatial hierarchy based on the sustainability of villages and spatial flows are organized by creating villages with the ability to play a central role by spreading and directing development flows and benefits compared to other neighboring areas. (Marivan county, Sanandaj, etc.) to act as a capable and competitive region. It is necessary to create a plan for the sustainable villages of the county, to formulate practical and futuristic plans in accordance with the vision of strategic spatial planning.

2-Methods and Material

The present applied research has been done by descriptive-analytical method and with a quantitative-qualitative approach. In this regard, in the quantitative part of the research, using TOPSIS method, Paired comparison and spatial statistics indicators, the level of stability of rural development in the city was measured. Accordingly, the most stable villages were identified as villages with the ability to play a central role. Also, in pairwise comparisons, the inconsistency rate was less than 0.1, the latent significance comparison scale presented by Thomas L. Saaty, and the relative weights of this comparison were calculated using the geometric mean method. The qualitative part of the research was based on the judgments of the Delphi group and was based on two parts; The first part is related to assigning weights of 1 meaning low or unsuitable conditions, number 2 means medium conditions and number 3 means suitable conditions to the qualitative variables measured by the sustainability of villages and the second part is in formulating strategic planning in order to increase the capacity of villages with the ability to be centralized in creating a development plan for the city's regions. Due to the comprehensiveness of the concept of sustainable development and its interdisciplinary nature, it was tried to use different people from related fields as well as local officials and managers. In order to achieve this, 24 people were selected in a purposeful manner and according to criteria such as: research background in the region, managerial and work experience of more than 5 years in the city, indigenosity, as well as specialization and higher university education. The variables measured by the sustainability of development in rural areas are in two categories: quantitative and qualitative. In quantitative variables, the data obtained from the 2016 census in Sarvabad county and in qualitative variables, as mentioned, the judgment of the Delphi group has been used. Also, in another part of the study, spatial statistics indicators (Moran autocorrelation and hot spots) in Arc Gis environment and strategic planning method were used.

3-Results and Discussion

In order to determine the level of sustainability of Sarvabad villages, first by using the oral judgment of research experts and pairwise comparison of the main indicators for measuring development sustainability, the relative weight that indicates the importance of each indicator in providing sustainable development of rural villages and determining their effectiveness in determining the villages as a village with the power and potential to create a map in the regional area, was identified. The result of this process in the output of Expert choice software indicates that the economic index and then the physical index with relative weights of 0.334 and 0.263, respectively, are the most important in ensuring the stability of rural areas of Sarvabad city. Then, the relative weight of the villages in each index obtained from the TOPSIS technique was multiplied by the relative weight or importance of the indicators, and by summing them, the final weight, in other words, the degree of stability of the villages in the region, was calculated. Finally, by determining the final weights for the villages in terms of the output of hot spots tool, in proportion to the final score of stability of the villages, they were placed in three classes: stable (hot spots), semi-stable and unstable (cold spots). Findings indicate that the villages of Bisaran, Dezli, Paygalan, Qalehji, Selin, Daraki, Hosseinabad, Belbar and Razab, respectively, have the highest final weights and in other words, the most stable rural areas of the city, which can be used as a center of gravity for spatial organization and benefited from improving the spatial distribution of sustainable development among other villages in the city in order to create balanced regional development. Also, the distribution of hot and cold spots and in fact the difference in the level of stability of villages in Moran spatial autocorrelation index show that the pattern of this distribution in the region is random and normal. Then, by determining the levels of stability and determining the villages that can be the center of gravity, determining the direction and flow of development of the regions of the city, spatial flows and spatial connections of the villages in the form of four levels, namely satellite villages (unstable villages) level 1, level 2 (villages Semi-sustainable), Level 3 (sustainable villages) and Level 4 of the top centers (central cities) were drawn. Then, in order to determine the best strategy, the

internal-external matrix was drawn and according to the scores of internal and external factors obtained from the weighted means of the factors, the position of the system in this matrix was determined and according to it, the types of selection strategies were developed. How the sum of the weights of internal factors (3.84) intersects with the total weights of external factors (3.70) indicates the location of the study area in the area of growth, construction and strength. As a result, acceptable strategies are an aggressive or competitive model (SO) according to the scores obtained in the matrix of four internal-external positions.

4-Conclusion

The final results of the study in terms of dividing villages into sustainable, semi-sustainable and unstable shows that at the level of sustainable villages, out of 72 villages in the region, only 9 villages were at a sustainable level, ie less than 13% of the total villages, which is a very small percentage. These villages, Bisaran, Dezli, Paygalan, Qalehji, Selin, Daraki, Hosseinabad, Belbar and Razab were among the sustainable villages. 35 villages, almost 48% of the villages in the region as the highest percentage, were distributed in the semi-sustainable class and 38% (28 villages) were in the unstable class.

Other results indicate that in total in the studied rural areas, 14 strengths against 18 weaknesses (internal factors) and 7 opportunities against 9 threats (external factors) against the transformation of sustainable villages in the region into an effective center of gravity (growth centers) there are in order to move towards sustainable regional development, there are. Therefore, in the framework of the strategic planning model of the region by summarizing the scores of internal and external factors, the strategies that were adopted were aggressive strategies that emphasize on increasing internal capabilities and capabilities by taking advantage of external opportunities. In these strategies, the main emphasis is on increasing investment, more production and market penetration.

Keywords: Regional development, Strategic planning, Rural hierarchy (growth centers), Rural areas of Sarvabad county.

5-References

- Alawi, Saidah; Nazmafah, Hosain and Chaharborj, Ali. (2017). Spatial analysis of rural development inequalities in Moghan region (Case study: Parsabad, Garmsi and Bileshavar counties). *Journal of Rural Development Strategies*. 4 (16). PP.475- 492. http://rdsj.torbath.ac.ir/article_۵۸۴۵۳.html
- Albrechts, L (2004). Strategic (Spatial) Planning Reexamined, *SAGE Journals*. 31(5) , PP.743-758. https://econpapers.repec.org/article/pioenvirb/v_3a31_3ay_3a2004_3ai_3a5_3ap_3a743-758.htm
- Anbari, Mosa and Malaki, Ahmad. (2010). Investigating the social effects of industrial growth poles on sustainable local development (Case study: Assaloyeh industrial growth pole). *Rural Development Quarterly*. 3 (2). PP. 88-106. https://jrd.ut.ac.ir/article_۲۴۴۶۱.html
- Apostolache, M. A (2014). Regional development in Romania- from regulations to practice. *Procedia Economics and Finance*.8(3) , PP: 35-41. https://www.researchgate.net/publication/2615649_32_Regional_Development_in_Romania_-_From_Regulations_to_Practice
- Arghan, Abbas. (2017). Spatial Analysis of Physical Stability of Rural Settlements (Case Study: Mahdishahr County), *Quarterly Journal of Urban Management*. 16 (47). PP. 23-48. http://ijurm.imo.org.ir/browse.php?a_id=۱۷۶۰&sid=۱&slc_lang=fa
- Barqi, Hamid; Ghanbari, Yusof and Saifullah, Yusof. (2011). Assessing the satisfaction of rural residents in converting rural areas to cities. *Geography Quarterly*. 9 (31). Pp. 214-228. <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=۱۴۹۴۶۳>
- Christofakis, M., & Papadaskalopoulos, A (2011). The growth poles strategy in regional planning: the recent experience of Greece. *Theoretical and Empirical Researches in Urban Management*.6(2), PP:6-20. <https://ideas.repec.org/a/rom/terumm/v6y2011i2p5-20.html>
- Darmansyah, A., Rochana, S. H., Sutardi, A., & Zuraida, U (2013). The 5th Indonesia International Conference on Innovation, Entrepreneurship, and Small Business (IICIES 2013) The New Growth Centres and Strategy for Building & Accelerating Agribusiness Development in Cirebon Regency, Indonesia. https://www.researchgate.net/publication/273728677_The_New_Growth_Centres_and_Strategy_for_Building_and_Accelerating_Agribusiness_Development_in_Cirebon_Regency_Indonesia
- Dross, M., Mattar ,N.Al., & Thierstei, A.(2012). A conceptual foundation of spatial strategy. A methodology for spatial transformation, AESOP 26th Annual Congress, 11-15 July 2012 ,METU Ankara, At: <http://mediatum.ub.tum.de/doc/1153288/file.pdf>
- Gajdová, K.(2016). Regional Disparity in Selected Regions of the Czech Republic – With New Definition. *International journal of economics and statistics*. 17(3). PP:31-42. <https://www.naun.org/cms.action?id=5672>
- Haqjho, Mohammad Reza; Zandieh, Somayeh and Ebrahimnia, Vahideh (2013). Framework for using SWOT technique in strategic planning based on strategic thinking. *Urban Planning Quarterly*. 1 (3). PP. 98-77. https://shahr.journals.umz.ac.ir/article_۷۰۶_۷۲ae۹۳۸۹e۷a۱۵۰۱e۹۷۴۷a۳۷۲cfa_۲۸ede
- Izadi Kharamah, Hassan and Eftekhari, Abdolreza. (2001). An Analysis of Approaches to Location and Distribution of Services in Rural Areas, *Geographical Research Quarterly*. 16 (3). PP. 30-66. <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?ID=۱۹۲۲۲>
- Jahani, mohammad mahdi and ahmadian mohammad ali.(2015).analyzing small town centralization effects on spatial organization of rural settlement (case study: zoshk, noqondar, virani village). *International Journal of Engineering Science Invention*. 14(2) , PP: 34-43. <http://www.ijesi.org/v4i2.html>
- Jomapour, Mahmoud (2008). An Introduction to Rural Development Planning. Perspectives and methods. Samat Publications, tehran, third edition. <http://samta.samt.ac.ir/content/۹۷۶۲.pdf>
- Jovicic, R., Draskovic, M., Delibasic, M., & Jovicic, M (2017).The concept of sustainable regional development- institutional aspects, policies & prospects. *Journal of International Studies*,10(2), PP.255-266. https://www.researchgate.net/publication/317746409_The_concept_of_sustainable_regional_development_-_institutional_aspects_policies_and_prospects
- Kennedy, D (2010). Regional Development Strategy, Minister for Regional Development, <https://www.planningni.gov.uk/index/policy/rds۲-۲۵.pdf>.
- Mosavi, Rohollah; Mosavi, Parvin and Boromandan, Fariba (2014). The future of applied knowledge research in rural development. Third National Conference on Future Research. Tehran. <https://www.sid.ir/fa/seminar/ViewPaper.aspx?ID=17220>

- Nagimov, A.R., Akhmetshin, E. M., Slanov, V. P., Nikolaevna Shpakova, R., Prokopievich Solomonov, M., & yaschenko, D (2018). Foresight Technologies in the Formation of a Sustainable Regional Development Strategy. *European Research Studies Journal*. 14(2), PP: 741-752.
[https://kpfu.ru/staff_files/F688724170/Foresight Technologies in the Formation of a Sustainable Regional Development .pdf](https://kpfu.ru/staff_files/F688724170/Foresight_Technologies_in_the_Formation_of_a_Sustainable_Regional_Development_.pdf)
- Olesen, K.(2010). Danish 'strategic spatial planning' in transition. Paper presented at 24th AESOP Annual Conference 2010. Helsinki, Finland.
<https://vbn.aau.dk/en/publications/danish-strategic-spatial-planning-in-transition>
- Oryzanti, P., Rustiadi, E., & Taufiqu R.(2018).Policy Priorities for the Economic Development in Agropolitan Area of Karacak Based on Mangosteen Agroindustry, *American Journal of Applied Sciences*.15(11),PP.489-496.
<https://thescpub.com/abstract/10.3844/ajassp.2018.489.496>
- Papli Yazdi, Mohammad Hoseain and Ebrahimi, Mohammad Amir. (2008). Theories of rural development. samt Publications, Tehran.
<http://samta.samt.ac.ir/content/9189>
- Parizadi, Taher and Mirzazadeh, Hojjat. (2018). Regional development in Iran with a distributive justice approach. *Journal of Applied Research in Geographical Sciences*. 18 (50).PP. 179-198.
<https://jgs.khu.ac.ir/article-۲۷۴۳-۱-fa.html>
- Pour Mohammadi, Mohammad Reza and Zali, Nader. (2010). Analysis of Regional Inequalities and Development Foresight (Case Study: West Azarbaijan Province). *Journal of Geography and Planning*. 15 (32). PP.29-64.
<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=۱۴۷۰۴۷>
- Raagmaa, Garri. (2003). Centre – Periphery model explaining the regional development of the informational and transitional society, 43rd congress of the european regional science association (ERSA) Jyväskylä, Finland. PP. 27-30.
<https://www.jyu.fi/ersa2003/cdrom/papers/503.pdf>
- Regional Planning group meeting, Department of Allameh Tabatabai University. (2009). Regional Development Planning in Iran. *Social Science Quarterly*. 3 (17), PP.1-11.
<http://ensani.ir/fa/article/۱۳۶۹۰۶/%D%AA>
- Saedi, Abbas; Rahmani Fazli, Abdolreza; Azizpour, Farhad and Bayat, Mostafa. (2017). Analysis of the spatial structure of Khomain area with emphasis on spatial planning. *Quarterly Journal of Space Economics and Rural Development*. 6 (2). PP.58-41.
<https://serd.khu.ac.ir/article-۲۷۷۳-۱-fa.pdf>
- Soja ,E. W.(2008).The city and spatial justice ,Paper prepared for presentation at the conference Spatial Justice, Nanterre, Paris, March 12-14, 2008.At:
<https://www.jssj.org/wp-content/uploads/2012/12/JSSJ1-Ien4.pdf>.
- Sukko ,K (2008). Spatial Inequality and Economic Development: Theories, facts, and policies. Working Paper (No.6. Commission on Growth and Development, Washington, DC: The International Bank for Reconstruction and Development
<https://documents.worldbank.org/en/publication/document/sreports/documentdetail/803661468330972127/spatial-inequality-and-economic-development-theories-facts-and-policies>
- Svatošová, Y.L.(2012).The development of regional disparities in czech republic over the 2005–2010, *acta universitatis agriculturae et silviculturae mendelianae brunensis*, 36(7). PP.337-344.
https://acta.mendelu.cz/media/pdf/actaun_201206007033_7.pdf
- Svetikas, K. Ž.(2014). Strategic planning for regional development: an introductory textbook. Mykolas Romeris university.
https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/11468/2/179_Svetikas_projektas_AB_WEB.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Thoidou ,E.(2013).Strategic spatial planning in the era of crisis: current trends and evidence from the metropolitan area of thessaloniki, *SPATIUM International Review*. 30(8), PP:12-17.
<http://www.doiserbia.nb.rs/Article.aspx?ID=1450-569X1330012T>
- Uthesa ,S., Li, F.,& Kelly,E.(2017).Does EU rural expenditure correspond to regional development needs? *Land Use Policy* .60(33), PP: 267-280
<https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/9210140/KS-HA-18-001-EN-N.pdf>
- Uwayezu, E., & T. de Vries, W.(2018). Indicators for Measuring Spatial Justice and Land Tenure Security for Poor and Low Income Urban Dwellers. *Land, MDPI, Open Access Journal*. 7(3), PP.1-34.
<https://www.mdpi.com/2073-445X/7/3/84>
- Von Braun, J., & Virchow, D.(2001). Villages for the Future: Crops, Jobs and Livelihood, Springer Publishing.
<https://www.springer.com/gp/book/9783540424673>
- Yasuri, Majid and Sajodi, Maryam. (2016). Strategic development strategy for decentralization (Case study: Rasht city). *Environmental Management Quarterly*. 11 (42). PP.41-83.
http://ebtp.malayeriau.ac.ir/article_۵۴۵۵۴۱.html
- Ziyari, Karamatollah; Sorkh Kamal, Kobra; Zanjirchi, Mahmoud and Karami, Mohammad. (2011). Analytical approach on the theory of growth pole in regional development (Case study: Khorasan Razavi province). *Environmental Management Quarterly*. 5 (17). PP.1-18.
www.magiran.com/paper/۱۰۵۱۲۱۹

شناسایی و برنامه‌ریزی استراتژیک ارتقاء توان روستاهای دارای نقش مرکزیت در راستای توسعه منطقه‌ای (مطالعه موردی: شهرستان سروآباد استان کردستان)

دکتر سعدی محمدی^{۱*}، دکتر جاهده تکیه‌خواه^۲، سوران منوچهری^۳

چکیده

محدودیت‌های خدماتی و سرمایه‌گذاری در کشورهای درحال توسعه از جمله ایران از یک سو و از سویی دیگر، رویکرد جدید در برنامه‌ریزی منطقه‌ای، تحقق توسعه پایدار منطقه‌ای را نیازمند انجام دو اقدام عمده کرده‌است؛ در ابتدا اینکه، توسعه‌های غیرمتمرکز بر مبنای عدالت فضایی شکل گیرد، در این راستا، نیاز به ایجاد یک سلسله‌مراتب فضایی از ارتباطات متقابل نقاط بر مبنای میزان توانمندی و پایداری آن‌ها بوده و بایستی مراکز پایدار و توانمند در راستای ایفای نقش مرکزیت و هدایت جریان توسعه به نقاط بتوان و میزان پایداری کمتر، ایجاد و مورد حمایت قرارگیرند تا این چنین، یک فضای عملکردی مطلوب شکل گیرد. همچنین بایستی برنامه‌مدون و کارایی مطابق با وضع موجود و آینده مطلوب دست‌یافتنی، متناسب با توانمندی‌ها به‌منظور افزایش توان نقش‌آفرینی این مراکز در عرصه منطقه‌ای تدوین شود. در این راستا نیز، هدف پژوهش حاضر در دو عرصه مذکور بوده‌است؛ به‌گونه‌ای که با سنجش میزان پایداری روستاهای شهرستان سروآباد، روستاهای دارای توان درجهت ایفای نقش مرکزیت در نظام سلسله‌مراتب فضایی- مکانی شهرستان، شناسایی و با تدوین برنامه استراتژیک، جهت و نحوه عملکرد این مراکز در راستای ایفای مطلوب این نقش، مشخص شد. پژوهش کاربردی حاضر، از حیث روش انجام، توصیفی-تحلیلی بوده که به‌منظور گردآوری داده‌ها از روش اسنادی و پیمایشی بهره گرفته‌است. داده‌های به‌دست‌آمده از طریق اطلاعات سرشماری ۱۳۹۵ نواحی روستایی شهرستان سروآباد، قضاوت شفاهی گروه دلفی و بازدیدهای میدانی حاصل آمد و تجزیه و تحلیل آن‌ها با بهره‌گیری از تکنیک تاپسیس، ابزارهای آمار فضایی (شاخص خودهمبستگی موران، لکه‌های داغ)، مقایسه دودویی و برنامه‌ریزی استراتژیک، نشان داد که روستاهای بیساران، دزلی، پایگلان، قلعه‌جی، سلین، درکی، حسین‌آباد، بلبر و رزاب، پایدارترین روستاها و در واقع مراکز رشد منطقه و استراتژی‌های تهاجمی مبتنی بر رسوخ در بازار نیز، مطلوب‌ترین استراتژی‌ها در راستای توسعه منطقه‌ای شهرستان سروآباد^۴ بر مبنای نقش‌آفرینی این مراکز هستند.

جغرافیا و توسعه، شماره ۶۰، پاییز ۱۳۹۹

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۳/۰۱

تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۹/۰۳

صفحات: ۸۵-۱۱۶

واژه‌های کلیدی:

توسعه منطقه‌ای، برنامه‌ریزی استراتژیک، سلسله‌مراتب روستایی (مراکز رشد)، نواحی روستایی شهرستان سروآباد.

مقدمه

منطقه‌ای از طریق ایجاد رقابت‌پذیری و مکمل نمودن مناطق در فضایی عملکردی، تغییر رویه داده‌است کرد که یکی از مشکلات اساسی موجود بر سر راه توسعه منطقه‌ای در نواحی روستایی کشور، گسیختگی سازمان فضایی و فقدان سلسله‌مراتبی مبتنی بر رابطه تعاملی در یک فضای عملکردی در میان

از دیدگاه رویکرد عدالت اجتماعی، توسعه منطقه‌ای به‌منظور تحقق بر خورداری عادلانه و مناسب مکان‌ها از خدمات و امکانات و کیفیت مطلوب زندگی، مورد نیاز است (Wayezu & Walter, 2018: 2; Soja, 2008: 2). سیاست‌های توسعه منطقه‌ای پس از تغییر رویکردهای توسعه (۱۹۸۰)، بر بهبود وضعیت توسعه

۱- عضو هیأت علمی گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

۲- دکتری منابع طبیعی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

۳- دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

۴- این مقاله نتیجه طرح پژوهشی انجام گرفته در سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان کردستان با همکاری پژوهشکده کردستان شناسی دانشگاه کردستان است.

۱- عضو هیأت علمی گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

۲- دکتری منابع طبیعی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

۳- دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

۴- این مقاله نتیجه طرح پژوهشی انجام گرفته در سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان کردستان با همکاری پژوهشکده کردستان شناسی دانشگاه کردستان است.

Saadi@pnu.ac.ir

jahede.tekehah@modares.ac.ir

soranmanoochehri@geo.ui.ac.ir

منطقه و جایگاه روستاها در تحقق آن در کجا باشد و چه شکلی به خود بگیرد (موسوی و همکاران، ۱۳۹۳: ۸). به منظور تحقق این امر نیز، بایستی از روش‌های پیشرو و نوین برنامه‌ریزی که توانایی درک این پیچیدگی‌ها را داشته باشد، بهره بگیریم. در این راستا نیز به کارگیری روش‌ها و فنون تحلیلی مبتنی بر تفکر استراتژیک، در پی روشن شدن کاستی‌های فنون و روش‌های رهیافت‌های سنتی برنامه‌ریزی و تحلیل در آن‌ها مطرح شد (حقیق و همکاران، ۱۳۹۲: ۸۱). برنامه‌ریزی فضایی استراتژیک به عنوان یک تکنیک کلیدی برنامه‌ریزی منطقه‌ای در سال‌های اخیر، به منظور حرکت در مسیر توسعه پایدار فضایی- مکانی، مورد توجه و استقبال قرار گرفته است. در برنامه‌ریزی فضایی استراتژیک، علاوه بر ترسیم تعاملات منطقه‌ای و مکانی برخلاف روش‌های مرسوم، آینده و اینکه چه چیزی بایستی اتفاق بیافتد نیز مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرد (Dross et al, 2012: 3). این شیوه برنامه‌ریزی در جهت حصول توسعه متعادل در مناطق و بین مناطق در یک نظام فضایی- عملکردی به‌ویژه در کشورهای اتحادیه اروپا از دو دهه پیش بسیار مورد استفاده قرار گرفته است (Svatošová, 2012: 337). هرچند که در کشورهای در حال توسعه از جمله ایران، با توجه به ضرورت توسعه یکپارچه و متوازن، شناخت ویژگی‌های نواحی مختلف و نابرابری آن‌ها، در هر برنامه‌ریزی، اساس کار محسوب می‌شود؛ اما وضعیت میدانی نواحی و مناطق روستایی کشور، به گونه‌ای دیگر رقم خورده است و عدم تعادل و ناتوانی روستاها در ایفای نقش مرکزیت و محرک بودن در توسعه منطقه‌ای، موجب گسترش فقر و محرومیت در نواحی روستایی و ناپایداری جریان و روند توسعه آن‌ها شده است.

سکونتگاه‌ها است. این ویژگی، منبث از سیاست‌های توسعه‌ای اجرا شده در خلال دهه‌های گذشته و عدم شکل‌گیری رابطه منظم و منطقی میان سطوح مختلف سکونتگاه‌های کشور، چه در سطح کلان و چه در مقیاس منطقه‌ای و محلی است که منجر به نابسامانی توزیع جمعیت، فعالیت‌ها، خدمات و کارکردها در سطوح مختلف به‌طور عام و عدم بهره‌مندی مناسب مراکز جمعیتی و سکونتگاه‌های روستایی و به‌ویژه روستاهای کوچک و کم جمعیت، به‌طور خاص از خدمات، تسهیلات و منابع مختلف در مراکز جمعیتی و خدماتی سطوح بالاتر شده است. طراحی شبکه‌ای از کانون‌های خدمات‌رسانی سلسله‌مراتبی برای تسریع روند برنامه‌های توسعه در مناطق عقب‌مانده و برقراری روابط متقابل بین فضایی شهری و روستایی و ایجاد یکپارچگی کارکردی بین آن‌ها در راستای حصول به توسعه منطقه‌ای پایدار ضروری است (ارغان، ۱۳۹۶: ۳۴) تا این چنین، سرمایه‌های موجد و محرک توسعه در سطح روستاها با توجه به توان و مزیت‌هایشان، توزیع یابند. در واقع، محدودیت‌های مالی، طبیعی و تعدد روستاها به‌ویژه روستاهای کم جمعیت در کشور، اختصاص منابع و منافع را در یک نظم و تناسب منطقی نسبت به سایر روستاها به روستاهای دارای مزیت و توان، توجیه‌پذیر می‌سازد. از سویی دیگر، معضل مهم و عمده در تحقق توسعه پایدار روستایی به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه، فقدان دیدگاه آینده‌نگرانه به توسعه روستاها است تا رهیافت این امر عدم تکرار نارسایی‌های موجود و شکست‌های گذشته باشد (Virchow & Von Braun, 2001: 3). به بیانی دیگر، مهم است که بدانیم، امروز روستا در نظام توسعه منطقه در کجاست؛ اما مهم‌تر، آن است که با شناخت امروز، بدانیم و بخواهیم که آینده توسعه‌ای

این فضا نیز نابرابری‌هایی با وجود ظرفیت‌ها و توانمندی‌های یکسان، ایجاد شده به گونه‌ای که روستاهایی که چهرهٔ صد سال پیش را در چشم‌انداز خود دارند و در همجواری آن‌ها روستاهایی با کیفیت مطلوب زندگی و چشم‌اندازی امروزی، مشاهده می‌شود؛ می‌طلبند که وضع موجود توسعهٔ روستاها در جهت ایجاد سلسله‌مراتب فضایی غیرمتمرکز بر پایهٔ پایداری روستاها سنجیده شود و جریان‌ات فضایی با نقش‌آفرینی روستاهای دارای توان در ایفای نقش مرکزیت با پخش و هدایت جریان و منافع توسعه، سامان یافته و منطقهٔ سروآباد در مقایسه با سایر مناطق همجوار (شهرستان مریوان، سنندج و...) به صورت یک منطقه توانمند و رقابت‌کننده، برخلاف وضعیت کنونی که تأمین‌کنندهٔ صرف سرمایه‌ها، مغلوب و درحاشیهٔ توسعهٔ منطقه‌ای در یک نظام مرکز-پیرامون است، عمل کند. لازمهٔ این نقش‌آفرینی روستاهای پایدار شهرستان نیز تدوین برنامه‌ای کاربردی و آینده‌نگرانهٔ متناسب با دید برنامه‌ریزی فضایی استراتژیک است؛ به گونه‌ای که علاوه بر شناخت وضع موجود با اتخاذ و اجرای استراتژی‌های متناسب، بتوان چشم‌اندازی از آیندهٔ مطلوب و دست‌یافتنی توسعهٔ منطقه‌ای با نقش‌آفرینی این روستاها و متناسب با مزیت‌هایشان ترسیم کرد. در این راستا نیز، سؤال‌هایی به شرح زیر مطرح شدند:

- پایداری توسعه در میان روستاهای شهرستان سروآباد در چه وضعیتی است؟ روستاهای پایدار و دارای توان، به‌منظور ایفای نقش مرکزیت در نظام سلسله‌مراتبی فضایی شهرستان، کدام‌اند؟

- مهم‌ترین نقاط قوت، ضعف‌ها، تهدیدها و فرصت‌های (درونی و بیرونی) مؤثر در ارتقای توان روستاهای دارای توان مرکزیت، به‌منظور نقش‌آفرینی در توسعهٔ پایدار منطقه‌ای شهرستان سروآباد کدام‌اند؟

یکی از شهرستان‌های کشور که با توجه به خصوصیات طبیعی و فرهنگی، دارای جمعیت روستایی زیاد در نقاط روستایی است، شهرستان سروآباد در استان کردستان است که قریب به ۸۱ درصد جمعیت شهرستان در ۷۲ نقطهٔ روستایی در منطقه ساکن هستند (فرهنگ آبادی‌های استانداری استان کردستان، ۱۳۹۵)، این در حالی است که محرومیت و توسعه‌نیافتگی ویژگی بارز چشم‌انداز روستایی منطقه با وجود پتانسیل‌ها و مزیت‌های فراوان اقتصادی، اجتماعی و محیطی در این منطقه روستایی است؛ بنابراین، در حال حاضر مجموعه‌های روستایی شهرستان سروآباد در حد توان خود، ایفای نقش اقتصادی-اجتماعی نمی‌کند. این امر باعث ایجاد و تسریع چالش‌هایی در ساختارهای اکولوژیکی و منابع طبیعی، اقتصادی، اجتماعی، کالبدی و مدیریتی روستایی شهرستان می‌شود؛ به طوری که ادامهٔ روند وضع موجود، منجر به عدم تعادل بیشتر منطقه‌ای (عدم ارتباط منطقی بین خدمات‌رسانی و تولید و استقرار جمعیت در نقاط روستایی)، انزوای منطقه و درنهایت، ایجاد روستاهای ناپایدار می‌شود؛ نمود این امر، کاهش ۹ درصدی جمعیت (قریب به ۵۰۰۰ نفر) در هر دو دورهٔ سرشماری اخیر است (فرهنگ آبادی‌های ۱۳۹۵، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان کردستان). وضع موجود سازمان فضایی روستاهای شهرستان سروآباد، سازمان فضایی نامطلوب، بدون ارتباطات و جریان‌ات بین روستایی و در سطح منطقه نیز، با جهت‌گیری بیرونی بوده؛ به گونه‌ای که جریان‌ات کالا، سرمایه‌ها، نیروی کار و حتی مراجعات روزانه و هفتگی برای تأمین نیازها، به سمت بیرون از منطقه و شهرهای مریوان، سنندج و تهران است و این چنین، با خروج سرمایه‌های موجد توسعه از سطح منطقه، روند توسعهٔ روستایی این منطقه روستانشین، کند شده و باچالش روبه‌رو شده و این در حالی است که در

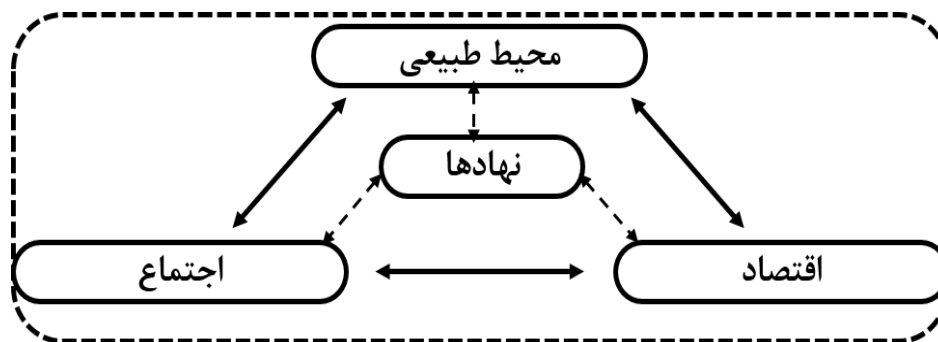
به دلیل عدم بومی و محلی کردن جریان رشد اقتصادی و جذب سرمایه‌های داخلی و خارجی پایدار است و گروه دوم، نابرابری‌های منطقه‌ای را نتیجهٔ منحصربه‌فرد بودن منابع و قابلیت‌های برخی مناطق در مقابل سایر مناطق می‌دانند که می‌تواند مزیت‌های رقابتی را برای آن‌ها ایجاد کند. اساس برنامه‌ریزی منطقه‌ای، بسیج مردم و منابع محلی برای بهبود سطح کیفیت زندگی‌شان است (Gajdová, 2016: 60-63؛ Sukko, 2008:1).

توسعهٔ منطقه‌ای به معنی توسعهٔ همه‌جانبه یا جامع در یک قلمرو مشخص تعریف شده است. پایداری به عنوان هستهٔ جدایی‌ناپذیر توسعهٔ منطقه‌ای به عنوان تداوم سطح مطلوب کیفیت زندگی ساکنان با توجه به ظرفیت تحمل محیط اطلاق می‌شود؛ به گونه‌ای که تأمین نیازهای نسل فعلی، بدون از بین بردن فرصت‌ها و توانمندی‌های نسل آتی در جهت رفع نیازهای‌شان باشد. به منظور حصول پایداری، بایستی نهادهای موجود در منطقه (رسمی و غیررسمی) در جهت حداکثرسازی درآمد از طریق استفادهٔ کارآمد از منابع، براساس اصول پایداری و کاهش اثرگذاری عوامل و تهدیدهای خارجی منفی بر عملکرد منطقه در تکاپو باشند ابعاد اصلی توسعهٔ پایدار منطقه‌ای در شکل زیر نشان داده شده‌اند. (Jovovic et al, 2017: 264)

راهبردهای مؤثر و چشم‌انداز مطلوب آینده بر مبنای ظرفیت‌ها، عوامل و فرآیندهای اثرگذار (درونی و بیرونی)، به منظور تبدیل روستاهای دارای توان مرکزیت به مرکز ثقل و محرکی در راستای ایجاد توسعهٔ منطقه‌ای متوازن و یکپارچهٔ شهرستان سروآباد کدام‌اند؟

مبانی نظری

بحث اصلی که در برنامه‌ریزی منطقه‌ای مطرح می‌شود، نظم و انتظام‌دادن به فضاها و منطقه‌ای است. زمانی که بر تفاوت‌های منطقه‌ای اشاره می‌شود، این تفاوت بر معانی همچون: نابرابری، ناسازگاری و اختلاف دلالت دارد. در این حالت، در فضای جغرافیایی، هر منطقه با سرعتی متفاوت، مسیری متفاوت از توسعه را طی می‌کند که نتیجهٔ آن ایجاد اختلاف و نابرابری منطقه‌ای است. این نابرابری‌های ایجادشدهٔ منطقه‌ای بدون توجیه منطقی بوده و در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی و محیطی توسعه به وقوع می‌پیوندد. در خصوص نابرابری‌های منطقه‌ای، دو دیدگاه مختلف وجود دارد. برخی آن را پدیده‌ای منفی و برخی دیگر، مثبت ارزیابی می‌کنند. گروه اول معتقدند، نابرابری بین مناطق، به دلیل عدم استفادهٔ صحیح از پتانسیل‌ها و قابلیت‌های مناطق است و نابرابری‌های منطقه‌ای

شکل ۱: ابعاد اصلی توسعهٔ پایدار منطقه‌ای و ارتباطات آن‌ها

مأخذ: Jovovic et al, 2017: 264

عنصر اصلی این استراتژی، انتخاب مدل توسعه فضایی یا منطقه‌ای است. در عرصه بین‌المللی، دو مدل غالب وجود دارد: قطب رشد و مدل انتشار در کنار مدل توسعه یکپارچه محلی - درونی. استراتژی اول، اشاره به جذب فعالیت‌ها و تمرکز رشد اقتصادی در قطب‌ها دارد. جایی که انتظار بر این است که آثار و منافع توسعه به پیرامون پخش شده و تسری یابند. مدل دوم به توسعه فضایی منسجم اشاره دارد که بر پایه استفاده از پتانسیل درونی مناطق است (Christofakis & Papadaskalopoulos, 2011:6). تا قبل از دهه ۱۹۶۰ بیشتر رهیافت‌های توسعه منطقه‌ای بدون دیدگاهی جامع بیشتر به صورت بخشی و بدون در نظرگیری فضا و ارتباطات و تعاملات فضایی - مکانی ارائه می‌شدند. در ادامه چند راهبرد مهم و اثرگذار در نظام برنامه‌ریزی توسعه منطقه آورده شده‌اند.

راهبرد قطب رشد^۱

فرانسیس پرو^۲ اقتصاددان فرانسوی در کنار افراد دیگری همچون، هیرشمن^۳، بودیل^۴ و میردال^۵ در فضای اروپای غربی بعد از جنگ دوم جهانی، ایده «قطب‌رشد» را مطرح کرد که گاهی به آن «قطب‌های توسعه» و «مراکز رشد» نیز گفته می‌شود. براساس نظریه‌های پرو، رشد در مناطق یا قطب‌هایی معین و در زمانی مشخص پدید می‌آید (عنبری و ملاکی، ۱۳۸۹: ۹۰؛ Christofakis & Papadaskalopoulos, 2011:5). نظریه قطب رشد، بر دو اثر استوار است: یکی اثرات تمرکز و دیگری اثرات پخش. بدین صورت که رشد همزمان در همه جا اتفاق نمی‌افتد؛ بلکه در نقاط یا قطب‌های توسعه اتفاق می‌افتد که از قدرت

امروزه، رقابت منطقه‌ای یک متغیر مهم بر عملکرد وضعیت توسعه منطقه و استراتژی‌های توسعه‌ای آن است (Kennedy, 2010:16؛ Jovovic et al, 2017:257). بر این اساس، برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای با هدف افزایش رقابت منطقه‌ای بر مبنای مزیت‌های آن‌ها انجام می‌گیرد (Darmansyah et al, 2013: 228). بحث اصلی که در برنامه‌ریزی منطقه‌ای مطرح می‌شود، نظم و انتظام‌دادن به فضاهای منطقه‌ای است (میزگرد گروه برنامه‌ریزی منطقه‌ای دانشگاه علامه طباطبایی، ۱۳۸۸: ۴). در این راهبرد، مناطق به‌سان تکه‌های پازلی دیده می‌شوند که باید به بهترین نحو در کنار هم و برای پوشش‌دادن نقاط ضعف هم، کنار یکدیگر قرار گیرند که این هم‌پوشانی را می‌توان تنها در سایه نبود تمرکزگرایی دانست و با تأکید بر دو جنبه مهم برنامه‌ریزی، یعنی جنبه فضایی فعالیت و سکونت در منطقه و نیز ماهیت فعالیت‌های اقتصاد منطقه‌ای، نوعاً دارای ماهیت آمایشی است و از اهداف آن، یافتن مکان‌های مناسب به منظور سرمایه‌گذاری برای تسهیلات، ایجاد مشاغل و خدمات و پیش‌بینی منابع لازم برای فعالیت‌های اقتصادی با تأکید بر مکان آن‌ها است (یاسوری و سجودی، ۱۳۹۵: ۷۴-۷۳). در شرایط کنونی توسعه منطقه‌ای و محلی، وابسته به نوآوری و کارآفرینی، رشد داخلی و تغییرات ساختاری است که هدف آن افزایش سطح زندگی جامعه محلی به واسطه بهبود ظرفیت تحول و انطباق و افزایش نوآوری است (Apostolache, 2014: 36). اتخاذ یک استراتژی توسعه منطقه‌ای الزام اولیه برای اجرای موفق برنامه‌های توسعه منطقه‌ای است.

1-Growth Pole
2-François Perroux
3-Hirschman
4-Boudeville
5-Myrdal

اظهار می‌دارد که منطقه هسته‌ای، بر اثر افزایش تنش‌های سیاسی و اجتماعی بین مناطق هسته‌ای و پیرامونی، برجسته و مشهود می‌شود. چنین حالتی موجب پیدایی نقاط هسته‌ای جدید در مناطق پیرامونی می‌شود که رفته‌رفته بخش‌های وسیع‌تر پیرامونی را به چند منطقه هسته‌ای مبدل می‌سازد و این چنین، جریان توسعه، پراکنش یافته و توسعه متعادل منطقه‌ای حاصل می‌شود (پاپلی‌یزدی و ابراهیمی، ۱۳۸۷: ۱۹۷-۱۹۵). دلایل اصلی تمرکززدایی و ایجاد هسته‌های دیگر نیز فقدان نیروی کار و افزایش قیمت‌ها در مراکز است (Raagmaa, 2003: 5).

رویکرد کارکردهای شهری و روستایی^۳ (UFRD)

راینلدی^۴ (۱۹۸۵) و رودل (۱۹۷۸) که مؤثرترین روش‌شناسی را برای این رویکرد ارائه کرده‌اند، تأکید دارند که استقرار تسهیلات و خدمات شهری برای توسعه و بهبود سلسله‌مراتب شهری متعادل که قادر به برانگیختن توسعه روستایی باشد، حیاتی است (یزدی‌خرامه و افتخاری، ۱۳۸۰: ۳۹-۳۷). در نظریه راندیلی، ایجاد شهرهای کوچک در پیوند عملکردی با حوزه‌های روستایی قرار گرفته تا تنوع‌بخشیدن به اقتصاد، صنعتی‌کردن، عرضه خدمات پشتیبانی و تجاری‌کردن کشاورزی و... سرانجام، سازماندهی و مدیریت توسعه را برآورده سازند. وی بر مفهوم برخورد وابستگی‌ها اهمیت می‌دهد و این وابستگی‌ها را بین حوزه‌های روستایی با شهرهای کوچک و بین شهرهای کوچک با شهرهای بزرگ لازم می‌داند و این تعادل فضایی، اجتماعی و اقتصادی را پایگاه اصلی در امر توسعه بیان می‌کند (پاپلی‌یزدی و ابراهیمی، ۱۳۸۷: ۱۷۷). تبدیل نقاط روستایی به شهر که در قالب راهبرد کارکردها مطرح می‌شود، ایجاد شهرهای کوچک را در پیوند شهری در توسعه روستایی، محور قرار می‌دهد.

جاذبه بالایی برخوردارند (اثر تمرکز). این نقاط، توسعه را در کانال‌هایی پخش می‌کنند که کل اقتصاد را تحت‌تأثیر قرار می‌دهد (اثرپخش) (زیاری و همکاران، ۱۳۹۰: ۴). قطب‌های رشد به مراکز شهری که زمینه و زیرساخت‌های لازم در آن‌ها تعبیه شده‌است، اطلاق می‌شود و در این راهبرد، بایستی دولت‌ها با مداخلات گسترده از بالا به پایین و با اعمال سیاست‌های شدید منطقه‌ای زمینه‌های تمرکز و در مرحله بعد نشر منافع را فراهم آورند

(Papadaskalopoulos & Christofakis, 2011:6)

راهبرد مرکز پیرامون^۱

جان فریدمن^۲ نظریه‌پرداز اصلی این راهبرد، ضمن فاصله‌گرفتن از بحث‌های صرفاً اقتصادی به سمت بین‌قطبی‌شدن بین منطقه‌ای، کنش‌های متقابل و نظریه نوسازی حرکت می‌کند. به عقیده او هر کشور، از یک یا چند هسته و نواحی پیرامون تشکیل می‌شود. درحقیقت این نظام شهری است که مناطق هسته‌ای را تشکیل می‌دهد و نواحی پیرامونی نیز براساس روابطی که با هسته دارند، تعریف می‌شوند. فریدمن می‌گوید هر نظام جغرافیایی، دارای دو زیرنظام فضایی است. یکی مرکز که قلب پیشتاز و پویای نظام است و دیگری پیرامون که می‌توان آن را بقیه نظام به حساب آورد و در حالت وابستگی یا سلطه‌پذیری نسبت به مرکز قرار دارد (زیاری و همکاران، ۱۳۹۰: ۷). از سویی دیگر، درون زیرنظام حاشیه در هر کشور نیز، نظام‌های جزئی‌تر که دوباره، قابل تقسیم به مرکز و حاشیه یا پیرامون است، وجود دارند و از این‌رو سلسله‌مراتبی از نظام‌های درون یکدیگر وجود دارد که جریان تخلیه حاشیه به سوی مراکز در بالادست بوده‌است؛ اگرچه هر مرکز نیز به نسبتی حاشیه‌ای است و سکوه‌های پرشی برای جریان سراسری منافع است. فریدمن

راهبرد استراتژی مراکز رشد^۴

مفهوم مراکز رشد از مفهوم اولیه قطب‌های رشد، گرفته شده است که این قطب‌ها، مراکز قدرت اقتصادی هستند؛ اما نه ضرورتاً متمرکز در مراکز جغرافیایی معین. در دهه ۱۹۶۰ استراتژی مراکز رشد به مراکزی که به طور مشخص، توسعه روستایی را ترویج می‌کنند، گسترش یافت. میسرا^۵ به این نتیجه رسیده بود که فاصله اقتصادی و اجتماعی بین روستاها با نواحی شهری واقعاً زیاد است و این فاصله فقط با ظهور جوامع روستاشهری که از نظر اجتماعی نزدیک به روستاها اما از نظر اقتصادی و سازمان‌یافتگی بیشتر شبیه شهرها باشند، قابل کاهش است. همچنین، بر این نکته تأکید داشتند که زیربنای لازم برای توسعه اقتصادی و اجتماعی، قابل‌تأمین در هر روستا نیست؛ زیرا اصولاً روستا واحد مناسبی برای اکثر این گونه عملکردها نیست. از طرفی، خدمات و نهاد موردنیاز برای توسعه نمی‌توانند بسیار دور از روستاها باشند. ایده مراکز رشد به معنی ایجاد تمرکز در سطح محدودتر و سطوح پایین‌تر سلسله‌مراتب سکونتگاه‌ها است؛ به عبارت دیگر، میسرا از این سه شکل توزیع سطح توسعه یعنی: تمرکز کامل، عدم‌تمرکز کامل و تمرکز غیرمتمرکز یا محدود، شق سوم را به‌عنوان راهبرد مناسب برمی‌گزیند؛ زیرا معایب دو گزینه دیگر، مانند تمرکز رشد و توسعه قطبی یا پراکندگی رشد را ندارند و از نظر مکانی نیز با ایجاد نظامی از کانون‌های رشد که برحسب سلسله‌مراتب مرتب شده‌اند، همه نقاط جمعیتی به اندازه کافی رشد و توسعه می‌یابند. ایده مراکز رشد به معنی ایجاد سکونتگاه جدیدی نیست؛ بلکه به معنای حقیقی آن عبارت است از تجدید الگوی سکونت روستایی به نفع آن مراکزی که بیشترین امکان بالقوه برای توسعه و تبدیل شدن به مراکز رشد یا خدمات را دارند (جمعه‌پور، ۱۳۸۷: ۱۲۸-۱۲۵).

این سیاست معطوف به رویکرد شبکه منطقه‌ای به جای مدل‌های مبتنی بر نظام‌های بالا به پایین، همچون قطب رشد شهری است (برقی و همکاران، ۱۳۹۰: ۲۱۹).

راهبرد شبکه محلی، توسعه روستاشهری (منظومه کشت شهری)^۱

فریدمن^۲ و داگلاس^۳ از نظریه پردازان نامور این راهبرد هستند که اصل اساسی آن در توسعه غیرمتمرکز بر پایه ارتباط نواحی روستایی با شهرهای کوچک مرکزی است که دارای استقلال عمل و ارتباطات فضایی متقابلی هستند. در این رویکرد، شهر و روستا هر یک دارای نقش‌های مکمل یکدیگر هستند؛ به گونه‌ای روستاها مواد اولیه موردنیاز شهرها و نواحی شهری نیز نیازهای خدماتی و صنعتی روستاها را برآورده می‌کنند (پاپلی‌یزدی و ابراهیمی، ۱۳۸۷: ۱۹۹؛ ۲۰۱۵: ۳۵، *Jahani & Ahmadian, 2018:437*). معنی این کار آن است که به جای سرمایه‌گذاری در شهرها و تشویق انتقال روستاییان به آنجا با سرمایه‌گذاری در نواحی روستایی، آبادی‌های کنونی را متحول سازیم و ترکیب جدیدی به آن‌ها بدهیم که آن را روستاشهر یا شهرکشاورزی می‌نامیم. این استراتژی بر خوداتکایی و استقلال هر ناحیه روستاشهری تأکید دارد (جمعه‌پور، ۱۳۸۷: ۱۰۸). توسعه ناحیه کشت شهری با هدف افزایش تولید محصولات کشاورزی و فروش و بازاریابی آن‌ها، حمایت از رشد صنایع کوچک و متوسط و تشویق به تنوع در فعالیت‌های اقتصادی متکی بر افزایش ارزش محصولات تولیدی کشاورزی و در واقع رشد و تبدیل کشاورزی سنتی به صنعت کشاورزی است (*Oryzanti et al, 2018:437*).

1-Agropolitan approach development
2-Friedmann
3-Doxglass

4-Growth center strategy
5-Misra

برنامه‌ریزی استراتژیک در توسعه منطقه‌ای

در دهه ۱۹۹۰ رویکرد برنامه‌ریزی استراتژیک در سازماندهی و برنامه‌ریزی فضایی رواج یافت و با توجه به مطرح شدن پارادایم پایداری، تصور می‌شد که راه‌حل معضلات موجود در نابرابری‌های منطقه‌ای، ترکیب استراتژی‌های بلندمدت با راه‌حل‌های کوتاه‌مدت است که در چارچوب یک چشم‌انداز استراتژیک و آینده‌ای دست‌یافتنی، تدوین شده‌اند (Albrechts, 2004: 743).

برنامه‌ریزی استراتژیک را می‌توان فرایند تلاش در تدوین و اجرای استراتژی‌ها برای رسیدن به یک هدف خاص با ابزارهای در دسترس و توانمندی‌های موجود، تعریف کنیم. برنامه‌ریزی فضایی استراتژیک بعد از مطرح شدن پارادایم پایداری، بر ترویج کارآفرینی، نوآوری، خلاقیت، مشارکت و پایداری برنامه‌های توسعه تأکید کرده‌است تا بر پایه این اصول، چشم‌اندازی مطمئن برای سازماندهی فضا و توسعه متوازن فضایی ایجاد شود (Thoidou, 2013: 12). این نوع برنامه‌ریزی به‌عنوان واکنشی به تغییرات وسیع در جامعه مانند بازسازی اقتصادی و اجتماعی با بازسازی فضای توسعه و ایجاد عدالت فضایی تلقی می‌شود (Olesen, 2010: 3).

هدف از برنامه‌ریزی استراتژیک فضایی این است که تلاش و تمرکز بازیگران و ذی‌نفعان را به سمت اهداف بلندمدت و تحقق آن‌ها سوق دهیم. در برنامه‌ریزی فضایی یکی از محدودیت‌های مهم، محدود شدن فضای

برنامه‌ریزی به فضای فیزیکی و اداری است؛ این در حالی است که در برنامه‌ریزی استراتژیک فضایی، فضای عملکردی که مبتنی بر ارتباطات متقابل ذی‌نفعان و نقاط بوده، در کنار فرایند انجام و تحقق اهداف و برنامه‌ها، موردنظر است. برنامه‌ریزی به شیوه‌ای فضایی، چشم‌انداز منسجمی را که آینده‌ای جایگزین و مطلوب را تصور کند، نشان نمی‌دهد. در واقع، فقط بر این فرایند تأکید دارد که چه چیز نباید اتفاق بیفتد، اما نشان نمی‌دهد که چیزی بایستی اتفاق بیافتد

(Dross et al, 2012: 1-3).

چشم‌اندازسازی یکی از نکات قوت برنامه‌ریزی استراتژیک است که تصویری آرمانی اما متکی بر واقعیت‌های و توانمندی‌های موجود از آینده توسعه منطقه را نشان می‌دهد. چشم‌اندازهای ترسیمی برای توسعه مناطق، بایستی منحصربه‌فرد، قابل دستیابی، قابل اتکا (انتزاعی و نظری‌نبودن)، محرک و انگیزاننده و متکی بر اهداف باشند (Svetikas, 2014: 56-57). بررسی پیشینه‌های پژوهش در جدول زیر (۱) دو موضوع عمده را روشن می‌سازد. در ابتدا وجود عدم تعادل‌های منطقه‌ای و سپس، نیاز به ایجاد رقابت منطقه‌ای با مراکز توانمند هدایت‌کننده؛ برای ایجاد فضای رقابتی در کنار توجه به آینده‌نگری و برنامه‌ریزی جامع و همه‌جانبه راهبردی در برنامه‌ریزی توسعه مناطق.

جدول ۱: خلاصه‌ای از پژوهش‌های داخلی و خارجی مرتبط با پژوهش

ناتجیح	عنوان اثر	محقق (ان)/سال
۱۰ قوت در برابر ۷ ضعف و ۹ فرصت در برابر ۵ ضعف از سطح محلی تا ملی و فراملی، پیش‌روی مطلوبیت وضعیت اقتصادی و اجتماعی در منطقه جمهوری تاتارستان شناسایی شدند. سپس، تا سال ۲۰۳۸ هدف‌گذاری در ابعاد مختلف توسعه‌ای در این منطقه به عمل آمده‌است و در نهایت، با توجه به وضع موجود و اهداف تعیین‌شده، استراتژی‌هایی در سه بازه کوتاه‌مدت، میان‌مدت و بلندمدت از سال ۲۰۱۸ تا ۲۰۳۸ برای توسعه منطقه‌ای متعادل در این جمهوری تدوین شده‌است. مهم‌ترین استراتژی‌ها عبارت‌اند از: اجرای پروژه‌های بزرگ‌مقیاس توسعه منطقه‌ای، تقویت بنیه مالی به‌واسطه افزایش خوداتکایی و خودگردانی محلی، تشویق خلاقیت و کارآفرینی، ایجاد جو مطلوب سرمایه‌گذاری، تشویق به‌کارگیری تکنولوژی‌های سبز، بهبود مدیریت اجرایی در پروژه‌های توسعه منطقه‌ای.	آینده‌نگری در ساخت استراتژی‌های توسعه پایدار منطقه‌ای در روسیه	نگیموف و همکاران ^۱ (۲۰۱۸)
توسعه فضایی در بین مناطق شهری و روستایی به‌دلیل تخصیص خدمات و امکانات بیشتر به شهرها به‌صورت نابرابر بوده و ارتباطات متقابل روستا-شهری در مناطق مختلف به‌خوبی شکل نگرفته‌است. در این میان، شهرهای ۳۵۰ تا ۵۰۰ هزار نفر از شهرهای با جمعیت کمتر و بیشتر از خود مطلوب‌ترین عملکرد را در خدمات‌رسانی به روستاها و ایجاد توسعه منطقه‌ای ایفا کرده‌اند.	شهرهای کوچک و میانی و توسعه مناطق روستایی در مکزیک	بردیگو و سولاگا ^۲ (۲۰۱۸)
در مجموع، هزینه‌های انجام‌شده در انطباق با نیازهای مناطق بوده‌اند؛ اما در این میان در برخی شاخص‌ها مانند رقابت‌پذیری در بهره‌وری کشاورزان، این روند بسیار مثبت‌تر از وضعیت زیست‌محیطی است. ۱۷ درصد از مناطق، دارای میزان تخصیص بودجه بیشتر نسبت به مناطق مشابه به خود هستند که این نشان از نوعی انحراف در تعیین اولویت‌ها و تخصیص‌ها دارد.	آیا هزینه‌های توسعه روستایی با نیازهای منطقه‌ای در اروپا مطابق است؟	یوسس و همکاران ^۳ (۲۰۱۷)
در این کتاب در ابتدا تئوری‌های توسعه منطقه‌ای و سپس ارتباط و نحوه انجام برنامه‌ریزی استراتژیک در راستای تأمین منافع توسعه منطقه‌ای توضیح داده می‌شود. تأکید اصلی کتاب بر همه‌جانبه‌بودن، آینده‌نگر بودن، انعطاف‌پذیر بودن، محلی بودن در عین ارتباط با سطوح بالاتر برنامه‌ریزی در برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای است که از مدل برنامه‌ریزی استراتژیک فضایی به‌عنوان مطلوب‌ترین روش برنامه‌ریزی در جهت دستیابی به اهداف مذکور، به‌منظور رقابتی کردن مناطق مختلف در راستای ایجاد توسعه پایدار منطقه‌ای نام برده می‌شود.	برنامه‌ریزی راهبردی جهت توسعه منطقه‌ای	سویتیکاس ^۴ (۲۰۱۴)
ارزیابی معیارهای عینی و ذهنی مختلف در چارچوب ابعاد اصلی توسعه، نشان دادند که با اجرای برنامه‌های توسعه در مجموع اختلافات بین مناطق (استان‌ها) در جمهوری چک کاهش یافته‌است. میزان آن از ۱۳ درصد به ۸ درصد تقلیل یافته، هرچند که هنوز هم در برخی مناطق اختلاف با سایر مناطق قابل توجه و نیازمند برنامه‌ریزی است.	بررسی وضعیت توسعه نابرابری‌های منطقه‌ای جمهوری چک (سال‌های ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۰)	ساواوتشووا ^۵ (۲۰۱۲)
با توجه به رویکرد آینده‌نگرانه برنامه‌ریزی استراتژیک فضایی و توان پیش‌بینی و در نظرگیری عدم قطعیت‌ها و آمادگی برای بهره‌برداری و تغییر آن‌ها با استراتژی‌هایی متناسب، این روش برنامه‌ریزی، می‌تواند ضعف‌های برنامه‌ریزی فضایی موجود را که با فقدان آینده‌نگری همراه است، برطرف ساخته و پایداری توسعه متعادل را به همراه آورد.	مبانی نظری برنامه‌ریزی فضایی استراتژیک؛ روشی برای تحول فضایی	دراوس و همکاران ^۶ (۲۰۱۲)
استان‌های کشور از نظر توسعه‌یافتگی، دارای نابرابری‌هایی است؛ به‌طوری‌که استان تهران به‌تنهایی در طول چند دهه بالاترین سطح توسعه‌یافتگی و استان سیستان و بلوچستان پایین‌ترین سطح در بین استان‌ها را دارند. همچنین مقایسه استان‌ها در طول دوره‌های مختلف نشان از نابرابری توسعه مرکز نسبت به پیرامون دارد. مطابق با نتایج به‌دست‌آمده از تحقیق کاهش نابرابری بین استان‌های کشور، ضمن توجه به استعدادها و توان‌های هر منطقه در اولویت قراردادن استان‌های محروم و کمتر توسعه‌یافته در برنامه‌ریزی‌های منطقه‌ای را می‌طلبد.	توسعه منطقه‌ای در ایران با رویکرد عدالت توزیعی	پریزادی و میرزازاده (۱۳۹۷)

- 1-Nagimov et all
- 2-Berdeguéa and Soloaga
- 3-Uthes et all
- 4-Svetikas
- 5-Svatošova
- 6-Dross et all

ادامه جدول ۱

محقق(ان)/سال	عنوان اثر	نتایج
علوی و همکاران (۱۳۹۷)	تحلیل فضایی نابرابری‌های توسعه دهستان‌های منطقه مغان (مورد مطالعه: شهرستان‌های پارس‌آباد، گرمی و بيله‌سوار)	میان برخورداری و اندازه جمعیت دهستان‌ها رابطه مستقیم وجود دارد؛ در نتیجه دهستان‌های برخورداری ۳۵ درصد از جمعیت منطقه را در خود جای داده‌اند. این در حالی است که ۳ دهستان در گروه برخورداری قرار دارد. در حالی که ۴ دهستان گروه نابرخورداری ۹ درصد از جمعیت منطقه را دارند. ادامه این روند، تخصیص اعتبارات و امکانات بیشتر به دهستان‌های بزرگ، موجب خالی شدن روستاهای دهستان‌های کوچک‌مقیاس خواهد شد و مشکلات زیادی در سطح محلی و منطقه‌ای به بار خواهد آورد.
ارغان (۱۳۹۶)	تحلیل فضایی پایداری کالبدی سکونتگاه‌های روستایی (مطالعه موردی: شهرستان مهدیشهر)	در تحقیق حاضر بر این نکته تأکید شده است که دستیابی به پایداری از طریق سازماندهی یک نظام سلسله‌مراتبی سکونتگاهی که در آن هر یک از سکونتگاه‌ها نقش و کارکرد خود را به خوبی انجام می‌دهند، امکان‌پذیر است و راهبرد پایداری کالبدی سکونتگاه‌های روستایی در چهارچوب نظام سیاسی، اقتصادی و اجتماعی منطقه، منطبق با ویژگی‌های جاذبه‌های طبیعی شهرستان مهدیشهر، میسر خواهد بود.
سعیدی و همکاران (۱۳۹۶)	تحلیل ساختار فضایی خمین با تأکید بر برنامه‌ریزی فضایی	ساختار بوم‌شناختی و انسان‌ساخت در منطقه سبب شکل‌گیری عرصه‌هایی شده که تمرکز جمعیت، خدمات و نقاط را در عرصه دشتی و مرکزی منطقه به همراه داشته‌است. پیامد این امر نیز شکل‌گیری نابرابری فضایی، فشار بر منابع طبیعی، رهاسدگی و تخلیه جمعیتی سکونتگاه‌ها بوده‌است.
زالی و پورمحمدی (۱۳۸۸)	تحلیل نابرابری‌های منطقه‌ای و آینده‌نگاری توسعه (نمونه موردی: استان آذربایجان شرقی)	نیمه غربی استان، تقریباً نیمه برخورداری و نیمه شرقی استان نیمه‌محروم یا غیربرخورداری است. به عبارت دیگر، از ۹ شهرستان واقع در سطوح اول و دوم برخورداری، ۸ شهرستان در نیمه غربی و تنها یک شهرستان (شهرستان سراب) در نیمه شرقی قرار گرفته‌است. در سطوح سوم و چهارم برخورداری که شهرستان‌های کم‌برخورداری را در خود جای داده‌است. تنها شهرستان ملکان از غرب استان در بین این شهرستان‌ها مشاهده می‌شود و بقیه شهرستان‌های آن از نیمه شرقی استان هستند.

مأخذ: نگارندگان، بر اساس سوابق پژوهشی ۱۳۹۷

روش تحقیق

پژوهش کاربردی حاضر به روش توصیفی-تحلیلی و با رویکردی کمی- کیفی انجام شده‌است. در این راستا در بخش کمی پژوهش، از روش تاپسیس، مقایسه زوجی و شاخص‌های آمار فضایی (به دلیل محدودیت حجم و ذکر در منابع متعدد، مراحل ریاضی انجام این تکنیک‌ها آورده نشده‌است)، میزان پایداری سطح توسعه نواحی روستایی شهرستان به تفکیک شاخص‌ها و متغیرهای موردنظر (جدول ۲) سنجیده شد و بر این اساس، پایدارترین روستاها به عنوان روستاهای دارای توان ایفای نقش مرکزیت یا مراکز رشد روستایی، شناسایی شدند. لازم به ذکر است که راهبرد مراکز رشد روستایی در پژوهش حاضر، برای انجام برنامه‌ریزی، مدنظر قرار گرفت. همچنین، در مقایسه‌های زوجی، نرخ ناسازگاری کمتر از ۰٫۱، مقیاس نه‌گانه مقایسه اهمیت‌ها، ارائه شده توسط توماس ال‌ساعتی و محاسبه وزن‌های نسبی این مقایسه به روش میانگین هندسی ($MG = \sqrt[n]{X_1 * X_2 * \dots * X_N}$) انجام شد

(مجموع ضرایب اهمیت معیارها برابر با یک است). بخش کیفی پژوهش، براساس قضاوت‌های گروه دلفی و مبتنی بر دو بخش بود؛ بخش اول، مرتبط با اختصاص وزن‌هایی از ۱- به معنی شرایط کم یا نامناسب، ۲- به معنی شرایط متوسط و ۳- شرایط مناسب، به متغیرهای کیفی مورد سنجش پایداری روستاها و بخش دوم، در تدوین برنامه‌ریزی استراتژیک در راستای افزایش توان روستاهای دارای قابلیت مرکزیت در نقش‌آفرینی توسعه منطقه‌ای شهرستان است. با توجه به جامع بودن مفهوم توسعه پایدار و بین‌رشته‌ای بودن آن، سعی شد که از افراد مختلفی از رشته‌های مرتبط و نیز مسئولان و مدیران محلی، بهره گرفته شود. به منظور تحقق این امر، به روش هدفمند و با توجه به معیارهایی همچون: سوابق پژوهشی در منطقه، سابقه مدیریتی و کاری بالای ۵ سال در شهرستان (در انتخاب دهیاران، دهیاران نمونه شهرستان با توجه به معرفی فرمانداری شهرستان انتخاب شدند)، بومی بودن و نیز تخصص و سطح تحصیلی عالی دانشگاهی، تعداد ۲۴ نفر انتخاب

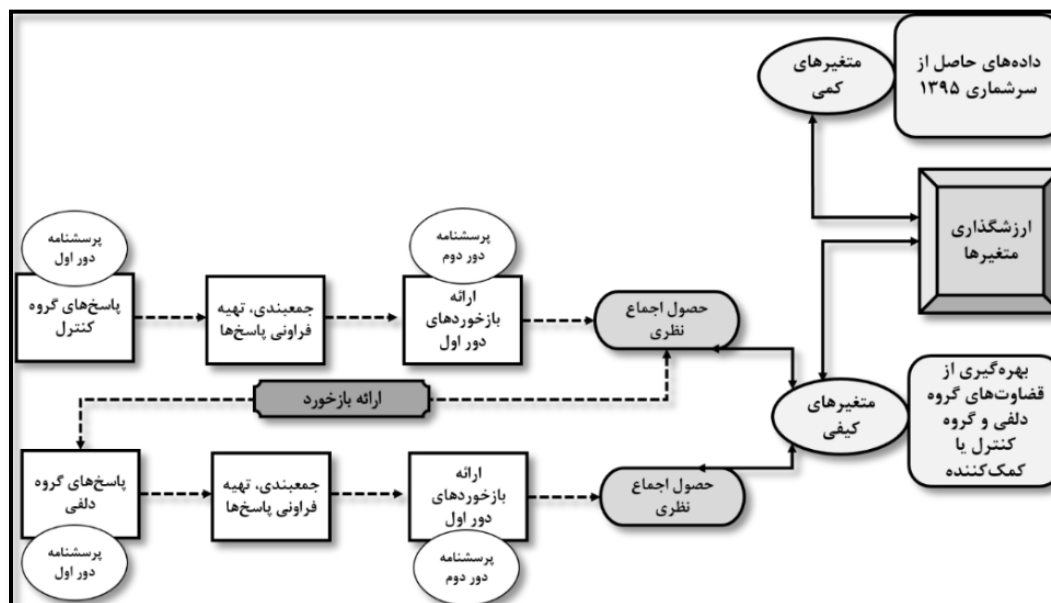
(۱۸ نفر) که می‌توانستند کمک‌کننده باشند، به‌عنوان گروه کنترل، انتخاب و با تماس با آن‌ها خواسته شد تا آن‌ها نیز در ارزش‌گذاری به متغیرهای کیفی مشارکت داشته‌باشند که پس از حصول اجماع نظری پس از دو دور توزیع پرسشنامه‌ها (درصد فراوانی پاسخ‌های یکسان به یک عدد یا حالت (۱، ۲ یا ۳) به بیش از ۶۰ درصد پاسخگویان رسیده باشد)، در مرحله بعد، این ارزش‌گذاری به اعضای گروه دلفی پژوهش نیز منعکس شد و از آن‌ها خواسته شد که دیدگاه این گروه را نیز مدنظر قرار دهند که در نهایت پس از حصول اجماع نظری این گروه نیز پس از دو دور توزیع پرسشنامه‌ها، وضعیت متغیرهای کیفی به مقادیر کمی (۱ تا ۳ که در بالا توضیح داده شده‌اند) تغییر یافت. این فرایند تلفیقی در شکل (۲) آورده شده‌است.

شدند. همان‌طور که در جدول زیر (۲)، که سازه توسعه در قالب شاخص‌ها و متغیرهایی عملیاتی‌شده مشاهده می‌شود، متغیرهای مورد سنجش پایداری توسعه در روستاها در دو دسته کمی و کیفی هستند که در متغیرهای کمی، داده‌های حاصل از سرشماری ۱۳۹۵ آورده‌شده در فرهنگ آبادی‌های ۱۳۹۵ شهرستان سروآباد و در متغیرهای کیفی نیز همان‌طور که عنوان شد، قضاوت گروه دلفی، مدنظر بوده‌است. ارزش‌گذاری و سنجش وضعیت روستاها در متغیرهای کیفی، نیازمند آگاهی دقیق از شرایط روستاهای منطقه است که در این راستا نیز انتخاب گروه دلفی از افراد بومی شهرستان، مدیران محلی و دهیارهای منتخب تا حدی این معضل را پوشش می‌داد؛ اما به‌منظور ارزش‌گذاری دقیق‌تر، با دیدگاه فرمانداری شهرستان در هر دهستان، سه نفر دیگر از دهیاران یا اعضای شوراهای اسلامی

جدول ۲: شاخص‌ها و متغیرهای مورد سنجش اندازه‌گیری سطح پایداری توسعه روستاهای منطقه

شاخص‌ها	متغیرها
اقتصادی	درصد شاغلان، درصد شاغلان زن، درصد شاغلان زن به مرد، معکوس بارتکفل، توانایی پس‌انداز، میزان درآمد، ارزش اقتصادی زمین و مسکن نسبت به روستاهای اطراف، ثبات درآمد، توان و تمایل روستاییان به سرمایه‌گذاری در روستا، تنوع محصولات تولیدی، میزان تأمین نیازهای ضروری از روستا، راندمان تولید در بخش‌های مختلف کشاورزی، درآمد دهیاری، تنوع منابع درآمدی، تعداد کسب‌وکار خرد مستقل در روستا، تمایل و توان مردم در دریافت و بازپرداخت وام، میزان سرمایه‌های روستاییان در خارج از روستا.
اجتماعی	نرخ رشد جمعیت، نسبت تعداد جمعیت از کل جمعیت روستایی شهرستان، معکوس بُعد خانوار، نسبت واحد مسکونی به خانوار، درصد جمعیت فعال (۶۵-۱۵ سال)، درصد باسوادی، نسبت زن باسواد به مردان، میزان مشارکت مردم محلی در امور عمومی روستا، همکاری روستاییان با یکدیگر، میزان تنش و درگیری فردی و خانوادگی (معکوس)، تسلط فرهنگ تقدیرگرایی (معکوس)، مهاجرت فصلی نیروی کار (معکوس)، برگزاری مراسم بومی و محلی، داشتن صندوق‌های مشترک مالی، پوشش بیمه‌ای روستاییان.
محیطی	کفایت آب در دسترس برای کشاورزی، کیفیت منابع انرژی (آب، برق، گاز)، کیفیت بهداشت محیطی روستا، آسیب‌پذیری نسبت به مخاطرات محیطی (خشکسالی، زلزله، رانش و لغزش) (معکوس)، فرهنگ زیست‌محیطی، زیبایی چشم‌انداز طبیعی روستا، داشتن مرتع باکیفیت، داشتن توان طبیعی (زراعت، دامداری، منابع معدنی و...).
کالبدی	میزان ارتباط و مراجعه سایر روستاها، کشاورزی مکانیزه (روش‌های نوین، ماشین‌آلات و ابزار)، مطلوبیت موقعیت استقرار (امکان توسعه فیزیکی در آینده، دسترسی توسط روستاهای همجوار در بخش، فاصله تا شهر مرکزی)، مسکن نوساز، بازار فروش محصولات، اماکن و فضاهای باکیفیت به‌منظور استقرار سازه‌های توسعه‌ای، امنیت (سرمایه‌گذاری، استقرار تجهیزات، امنیت جانی و فاقد درگیری‌های سیاسی)، تطبیق ساخت‌وسازهای جدید با سنن بومی و محیط منطقه، نوع راه مواصلاتی، چندکارکردی بودن مسکن، خدمات، امکانات و زیرساخت‌ها (تعداد نهادها و افراد شاغل در عرصه بهداشتی و درمانی، تعداد نهادهای سیاسی و اداری، دسترسی به منابع انرژی و اینترنت، تعداد نهادهای آموزشی، فرهنگی و ورزشی، تعداد نهادهای کشاورزی و بازرگانی)، اجرای طرح‌های هادی و کیفیت آن.
مدیریتی - نهادی	روستای هدف بودن (عرصه‌های گردشگری، کشاورزی و...)، تعداد اجرای طرح‌های توسعه‌ای (هادی، آبخیزداری، گردشگری و...)، تمایل مردم به عضویت در انجمن‌های مردمی محلی و وجود آن‌ها در روستاها، رضایت از ارتباط متقابل شوراها و مردم محلی، حمایت خانواده‌ها از خوداشتغالی جوانان.

مأخذ: نگارندگان، براساس سوابق پژوهش ۱۳۹۷

شکل ۲: فرایند ارزشگذاری متغیرهای کمی و کیفی

تهیه و ترسیم: نگارندگان، ۱۳۹۷

معرفی منطقه مورد مطالعه

شهرستان سروآباد با مساحت ۱۱۶۸/۴ کیلومترمربع در جنوب غربی استان کردستان قرار گرفته و از شمال به شهرستان مریوان، از شمال غرب به کشور عراق، از غرب و جنوب به استان کرمانشاه و از شرق به شهرستان سنندج محدود می‌شود. شهرستان سروآباد براساس آخرین تقسیمات سیاسی- اداری کشور تا پایان سال ۱۳۹۵ دارای دو بخش مرکزی و اورامان و دو شهر به نام‌های سروآباد و اورامان تخت و هشت دهستان و ۷۲ آبادی دارای سکنه بوده‌است.

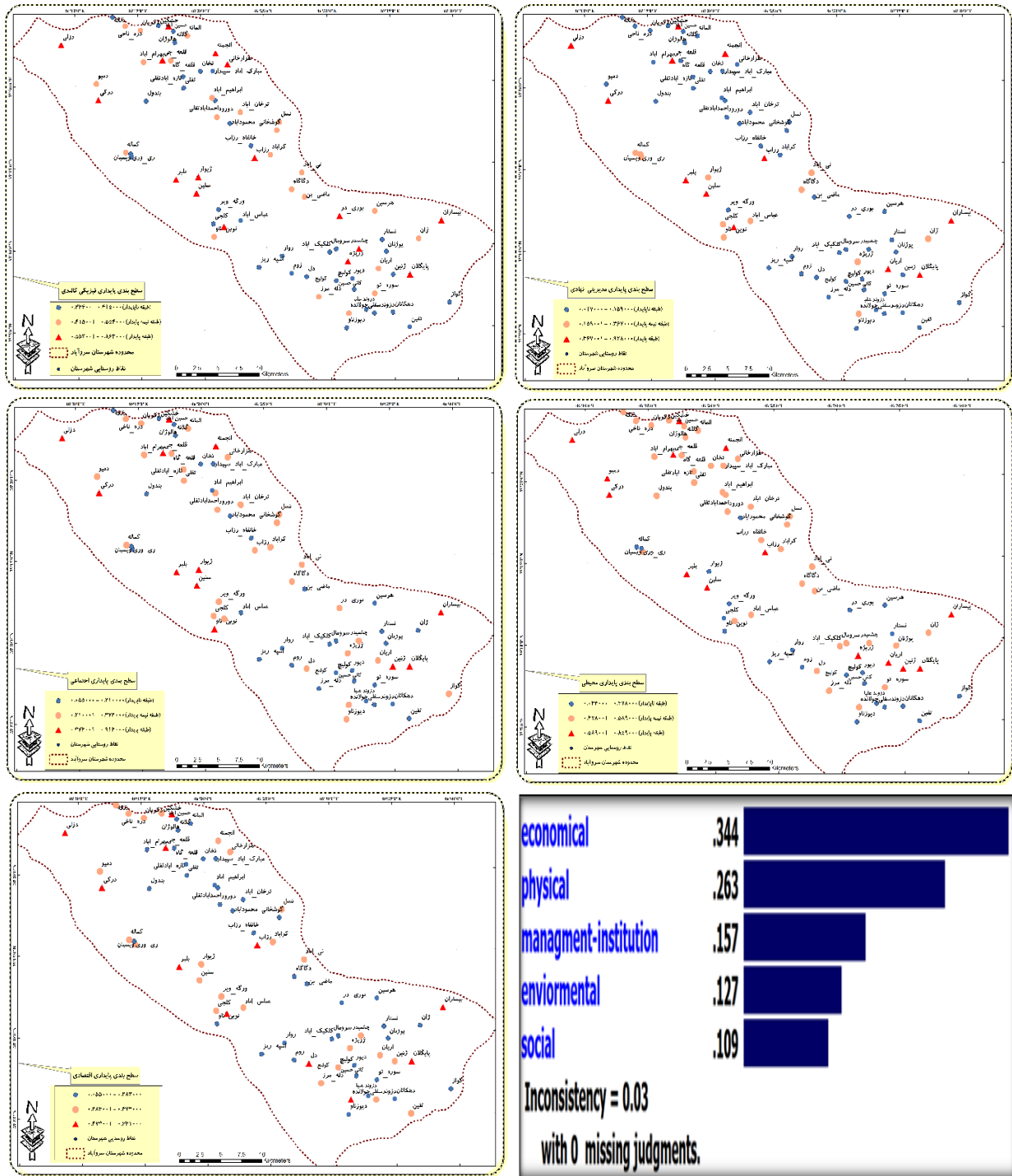
همچنین، در بخش دیگری از پژوهش از شاخص‌های آمار فضایی (خودهمبستگی موران و لکه‌های داغ) در محیط Arc Gis به منظور تعیین الگوی فضایی نحوه پایداری روستاهای شهرستان در راستای شناسایی مراکز رشد و نیز ترسیم سلسله‌مراتب مطلوب ارتباطات فضایی- مکانی روستاها بهره گرفته شد.

همچنین، به منظور انجام برنامه‌ریزی ارتقای توان روستاهای دارای نقش مرکزیت در توسعه منطقه از روش برنامه‌ریزی استراتژیک بهره گرفته شد که باتوجه به ذکر مراحل این روش، در منابع مختلف و محدودیت حجم از ارائه توضیحات مرتبط با مراحل آن صرف نظر شده‌است.

که دارای توان، جهت ساماندهی و نقش آفرینی در محیط روستایی منطقه است، وزن نسبی روستاها در هر شاخص حاصل از تکنیک تاپسیس، در وزن یا اهمیت نسبی شاخصها، ضرب و با جمع کردن آنها، وزن نهایی و به عبارتی میزان پایداری روستاهای منطقه محاسبه شد که این فرایند در جدول ۳ نشان داده شده است. در نهایت نیز با مشخص شدن اوزان نهایی برای روستاها برحسب خروجی ابزار لکه‌های داغ، متناسب با امتیاز نهایی پایداری روستاها، آنها در سه طبقه پایدار (لکه‌های داغ)، نیمه پایدار و ناپایدار (لکه‌های سرد) جای گرفتند (شکل ۵). همان‌طور که نتایج نهایی نشان می‌دهند به ترتیب روستاهای بیساران، دزلی، پایگلان، قلعه‌جی، سلین، درکی، حسین‌آباد، بلبر و رزاب، دارای بیشترین اوزان نهایی و به عبارتی پایدارترین نقاط روستایی شهرستان هستند که می‌توان از آنها به‌عنوان مرکز ثقلی در راستای ساماندهی فضایی و بهبود وضعیت توزیع فضایی پایداری توسعه در میان سایر روستاهای شهرستان در راستای ایجاد توسعه منطقه‌ای متوازن بهره برد.

توان و پتانسیل در جهت نقش آفرینی در عرصه منطقه‌ای است، مشخص شد. نتیجه این فرایند در شکل (۴) که خروجی نرم‌افزار Expert choice است، آورده شده است. همان‌طور که ملاحظه می‌شود، شاخص اقتصادی و سپس شاخص فیزیکی-کالبدی به ترتیب با وزن‌های نسبی برابر با ۰,۳۳۴ و ۰,۲۶۳ دارای بیشترین اهمیت در تأمین وضعیت پایداری نقاط روستایی شهرستان و مطرح کردن آنها به‌عنوان یک روستای دارای توان ساماندهی سایر روستاها هستند. این امر، بازتابی از شرایط اقتصادی منطقه است؛ چراکه در روستاهای محروم و مرزی همانند منطقه مورد مطالعه که انزوای جغرافیایی و دوری از مرکز، فقر اقتصادی و زیرساختی را به همراه آورده است؛ عامل اصلی بقای روستاها، مطلوبیت وضعیت شاخص‌های اقتصادی و دسترسی به خدمات و امکانات زیرساختی و کالبدی است؛ چراکه کمبود و نارسایی‌ها در این دو شاخص، از عوامل اصلی ایجاد فقر و بیکاری به‌عنوان موانع اصلی تحقق پایداری در مناطق روستایی محروم منطقه هستند. در نهایت نیز با مشخص شدن ضریب یا اهمیت نسبی هر یک از شاخص‌ها در راستای ایجاد توانمندی برای روستاها به‌منظور تبدیل به مرکز ثقل روستایی

شکل ۴: اهمیت نسبی و وضعیت پایداری توسعه روستاهای منطقه مورد مطالعه در ابعاد اقتصادی، اجتماعی، محیطی، کالبدی و مدیریتی با بهره‌گیری از ابزار لکه‌های داغ تهیه و ترسیم: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

جدول ۳: تعیین وزن نهایی و رتبه‌بندی روستایی منطقه براساس میزان پایداری

روستاها	وضعیت پایداری	رتبه	مجموع اوزان	وزن نهادی	وزن کالبدی	وزن محیطی	وزن اجتماعی	وزن اقتصادی
بیساران	پایدار	1	0.770958	0.154297	0.2171	0.109125	0.088026	0.202411
دزلی	پایدار	2	0.73014	0.089413	0.226989	0.103392	0.099465	0.210882
پایگلان	پایدار	3	0.620123	0.07945	0.191697	0.108793	0.059108	0.181075
قلعه جی	پایدار	4	0.598925	0.083967	0.199176	0.091772	0.057321	0.166689
سلین	پایدار	5	0.598084	0.085053	0.191139	0.081892	0.040597	0.199404
درکی	پایدار	6	0.583537	0.079353	0.166984	0.075216	0.052493	0.209491
حسین‌آباد	پایدار	7	0.570383	0.078929	0.170699	0.104722	0.051787	0.164247
بلیر	پایدار	8	0.544565	0.079821	0.177647	0.08043	0.043232	0.163434
رزاب	پایدار	9	0.534786	0.078644	0.14586	0.082188	0.038763	0.189333
انجمنه	نیمه پایدار	10	0.509126	0.078644	0.14586	0.090235	0.042611	0.151776
ژریژه	نیمه پایدار	11	0.489445	0.072569	0.159782	0.090292	0.026813	0.139989
نوبین	نیمه پایدار	12	0.480076	0.073626	0.148482	0.063207	0.036603	0.158731
دل	نیمه پایدار	13	0.448755	0.024005	0.141701	0.050457	0.037713	0.194877
ژنین	نیمه پایدار	14	0.447735	0.025069	0.154954	0.075216	0.041352	0.151145
آریان	نیمه پایدار	15	0.445014	0.078547	0.129067	0.075216	0.027929	0.134255
جولانده	نیمه پایدار	16	0.441116	0.073229	0.109812	0.060469	0.037863	0.159742
ژیوار	نیمه پایدار	17	0.438418	0.073318	0.158704	0.035376	0.05234	0.118681
هزارخانی	نیمه پایدار	18	0.42083	0.023884	0.14723	0.074318	0.035834	0.139563
کماله	نیمه پایدار	19	0.368219	0.068185	0.133312	0.006711	0.03232	0.127691
دمیو	نیمه پایدار	20	0.364651	0.013465	0.115444	0.075025	0.026228	0.134491
ناو	نیمه پایدار	21	0.36417	0.072482	0.130995	0.02731	0.041289	0.092094
کر آباد	نیمه پایدار	22	0.361511	0.014068	0.143909	0.07389	0.034401	0.095243
چشمیدر	نیمه پایدار	23	0.360334	0.013698	0.162013	0.060469	0.029179	0.094974
دله مرز	نیمه پایدار	24	0.352022	0.013465	0.127164	0.043129	0.019478	0.148787
گوشخانی	نیمه پایدار	25	0.350172	0.022092	0.142547	0.062873	0.037164	0.085496
نسل	نیمه پایدار	26	0.340636	0.011978	0.132032	0.055704	0.026476	0.114446
ذکریان	نیمه پایدار	27	0.336796	0.023189	0.124289	0.056045	0.027321	0.105953
ویسیان	نیمه پایدار	28	0.335707	0.068105	0.101000	0.043435	0.022196	0.10197
دره ناخی	نیمه پایدار	29	0.335666	0.013465	0.110761	0.065066	0.033087	0.113288
نی آباد	نیمه پایدار	30	0.328924	0.032543	0.119655	0.045727	0.029516	0.101484
ژان	نیمه پایدار	31	0.328372	0.031825	0.137167	0.062433	0.020585	0.076362
آلمانه	نیمه پایدار	32	0.326996	0.022092	0.138963	0.062455	0.025585	0.0779
کلجی	نیمه پایدار	33	0.313719	0.067783	0.100237	0.009982	0.024425	0.111291
دگاگاه	نیمه پایدار	34	0.300273	0.011978	0.11496	0.050594	0.032759	0.089981
بوری در	نیمه پایدار	35	0.297915	0.011978	0.162025	0.02713	0.028902	0.067879
قلعه‌گاه	نیمه پایدار	36	0.295809	0.011978	0.119094	0.052353	0.029448	0.082936
ابراهیم‌آباد	ناپایدار	37	0.293969	0.011978	0.125433	0.04563	0.020745	0.090183
بهرام‌آباد	ناپایدار	38	0.293876	0.013465	0.126298	0.060384	0.023027	0.070702

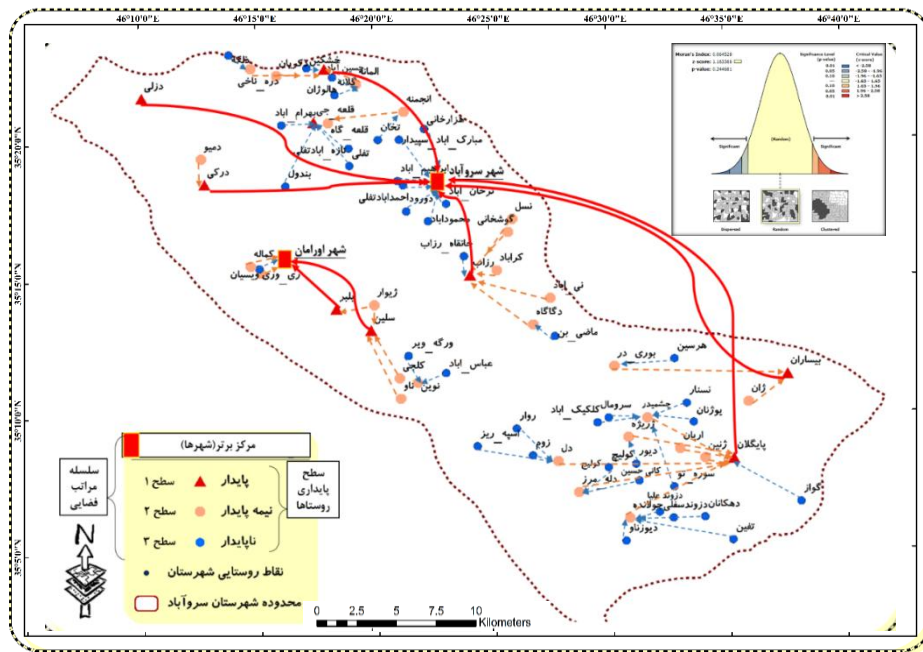
ادامه جدول ۳

روستاها	وضعیت پایداری	رتبه	مجموع اوزان	وزن نهادی	وزن کالبدی	وزن محیطی	وزن اجتماعی	وزن اقتصادی
سوره تو	ناپایدار	39	0.293247	0.022092	0.136538	0.04563	0.019787	0.069199
ری وری	ناپایدار	40	0.28722	0.072482	0.097806	0.006711	0.022021	0.0882
ترخان آباد	ناپایدار	41	0.287153	0.011978	0.121266	0.055978	0.034784	0.063147
دورود	ناپایدار	42	0.285957	0.00379	0.121738	0.069363	0.029784	0.061282
ورگه وبر	ناپایدار	43	0.279999	0.013603	0.069149	0.006663	0.034925	0.155659
هرسین	ناپایدار	44	0.277209	0.022092	0.123781	0.026759	0.01993	0.084647
عباس آباد	ناپایدار	45	0.27702	0.067283	0.076548	0.005511	0.019209	0.108469
تفلی	ناپایدار	46	0.267295	0.007408	0.102899	0.060384	0.026652	0.069951
سرومال	ناپایدار	47	0.266029	0.011978	0.095926	0.053635	0.012362	0.092128
خشکین	ناپایدار	48	0.263057	0.011416	0.075119	0.045164	0.019743	0.111614
دیوزناو	ناپایدار	49	0.25881	0.013465	0.092892	0.032945	0.030625	0.088883
ذلکه	ناپایدار	50	0.258303	0.00379	0.075187	0.062209	0.017751	0.099366
نسناو	ناپایدار	51	0.252957	0.011978	0.100178	0.032997	0.015382	0.092423
مازی بن	ناپایدار	52	0.249879	0.011978	0.110761	0.045398	0.022691	0.059052
مبارک آباد	ناپایدار	53	0.239362	0.007408	0.072504	0.060068	0.021487	0.077894
تازه آباد تفلی	ناپایدار	54	0.234801	0.00379	0.098442	0.043138	0.026726	0.062705
کولیچ	ناپایدار	55	0.232581	0.00379	0.061552	0.006711	0.009269	0.151259
احمدآباد تفلی	ناپایدار	56	0.230713	0.00379	0.095873	0.043435	0.027945	0.05967
روار	ناپایدار	57	0.221681	0.007408	0.085183	0.033137	0.018176	0.077777
خانقاه رزاب	ناپایدار	58	0.221554	0.007408	0.085343	0.043138	0.015404	0.070262
تفین	ناپایدار	59	0.220294	0.00379	0.071366	0.015592	0.009988	0.119559
دزوند سفلی	ناپایدار	60	0.214716	0.002703	0.073286	0.015592	0.011236	0.1119
گلانه	ناپایدار	61	0.21207	0.00379	0.076766	0.045164	0.021891	0.064459
تخان	ناپایدار	62	0.210021	0.007408	0.084507	0.04326	0.019539	0.055307
کانی حسین بگ	ناپایدار	63	0.209828	0.00379	0.076788	0.029593	0.008925	0.090732
گواز	ناپایدار	64	0.209282	0.00379	0.093332	0.032803	0.027492	0.051865
هالوژان	ناپایدار	65	0.203508	0.00379	0.063582	0.045164	0.018555	0.072416
بندول	ناپایدار	66	0.201456	0.00379	0.081579	0.043539	0.015945	0.056603
زوم	ناپایدار	67	0.193259	0.007408	0.064528	0.02731	0.017263	0.07675
یوژنان	ناپایدار	68	0.192782	0.007408	0.07416	0.043318	0.00881	0.059086
دزوند علیا	ناپایدار	69	0.192299	0.007646	0.06706	0.015592	0.012963	0.089039
ککلیک آباد	ناپایدار	70	0.161449	0.011978	0.0734	0.043243	0.011273	0.021556
دیور	ناپایدار	71	0.16106	0.00379	0.06706	0.026531	0.006192	0.057487
دهکانان	ناپایدار	72	0.137015	0.00379	0.06706	0.014927	0.007835	0.043402

مأخذ: نتکارندگان، ۱۳۹۷

همچنین، نحوه توزیع لکه‌های داغ و سرد و در واقع تفاوت سطح پایداری روستاها نیز در شاخص خودهمبستگی فضایی موران که در شکل (۵) آورده شده است، نشان می‌دهد که الگوی این توزیع در سطح منطقه به شکل تصادفی و نرمال است. در ادامه با مشخص شدن سطوح پایداری و تعیین روستاهایی که می‌توانند به‌عنوان مرکز ثقلی، تعیین‌کننده جهت و جریان توسعه منطقه‌ای شهرستان باشند، جریانات فضایی و ارتباطات مکانی روستاهای منطقه در قالب چهار سطح، یعنی روستاهای اقماری (روستاهای ناپایدار) سطح ۱، سطح ۲ (روستاهای نیمه‌پایدار)، سطح ۳ (روستاهای پایدار) و سطح ۴ مراکز برتر (شهرهای مرکزی) ترسیم شدند. نحوه ارتباطات و جریانات بدین ترتیب است که روستاهای اقماری سطح ۱ از روستاهای نیمه‌پایدار سطح ۲ و این دسته از روستاها نیز از روستاهای پایدار سطح ۳ و در نهایت روستاهای سطح ۴ نیز از مراکز منظومه یعنی شهرهای شهرستان، تبادل جریانات و بده‌بستان‌های اقتصادی، انسانی، خدماتی و برنامه‌ای خواهند داشت. بدین ترتیب، با ساماندهی ایجادشده فضایی، توسعه غیرمتمرکز بر مبنای مراکز رشد، حاصل و نشت و ریزش ثمرات توسعه از سطوح بالاتر و برخوردارتر به سطوح پایین‌تر و غیربرخوردارتر به گونه‌ای منطقی و عقلانی ایجاد شده و تخصیص سرمایه‌ها و استقرار خدمات و امکانات بر پایه قابلیت‌ها و سطوح پایداری روستاها انجام می‌گیرد. لازم به ذکر است، در ترسیم این سلسله‌مراتب، علاوه بر امتیاز پایداری، ارتباطات فرهنگی و اجتماعی و شرایط میدانی روستاهای

همجوار نیز در نظر گرفته شده است. در این میان، همان‌طور که در شکل زیر (شکل ۵) نیز مشاهده می‌شود، روستای پایگلان به‌عنوان یکی از مراکز خدماتی سطح ۳ شهرستان یا یکی از مراکز رشد روستایی، دارای بیشترین ارتباط و جریان به روستاهای نیمه‌پایدار و ناپایدار است که این امر، همان‌طور که عنوان شد، تابعی از شرایط اقتصادی و اجتماعی در بین روستاهای همجوار این روستا است که تمایل و تقارب بیشتری با این روستا نسبت به دیگر روستاهای پایدار همجوار دارند. در مجموع، با توجه به نحوه جریانات ترسیم‌شده بین روستاها که جدای از سطوح پایداری با در نظرگیری شرایط فرهنگی، اجتماعی، فواصل بین روستاها و نحوه دسترسی آن‌ها به روستاهای پایدار بوده، می‌توان شش حوزه یا مجموعه روستایی به مرکزیت روستاهای بیساران، پایگلان، رزاب، قلعه‌جی، حسین‌آباد و سلین را تعیین کرد. این روستاها به‌عنوان مراکز رشد، در واقع بیشترین نقش را در هدایت و حصول توسعه منطقه‌ای متعادل در شهرستان سروآباد ایفا می‌کنند. روستاهای نزدیک به شهرهای اورامان و سروآباد به‌صورت اقماری مستقیم از این مراکز، خدمات می‌گیرند. روستای دزلی نیز به‌عنوان یک روستاهای پایدار که قابلیت تبدیل به مجموعه روستایی را دارد، به‌دلیل موقعیت ارتباطی نه‌چندان مطلوبی که با سایر روستاها دارد و نزدیکی روستاهای همجوار و قابلیت مطلوب‌تر دسترسی آن‌ها به سایر مراکز برتر، نتوانسته حوزه‌ای تشکیل دهد و بر این اساس به‌صورت مستقل به‌عنوان یک کانون پایدار و اثرگذار در سطح محلی، عمل خواهد کرد.

شکل ۵: ساماندهی فضایی - مکانی روستاها و نحوه توزیع مراکز رشد در سطح شهرستان

تهیه و ترسیم: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

روستاییان با اتکا بر روستاهای دارای توان و پایدار می‌داند. ما (تیم دلفی پژوهش) معتقدیم که توسعه پایدار روستایی در فضای محلی و منطقه‌ای شهرستان سروآباد با توجه به شرایط خاص و نیروهای مختلف درونی و بیرونی اثرگذار بر روند توسعه روستاهای منطقه، جز با یکپارچه‌دیدن‌شان در قالب برنامه‌ای مدون، آینده‌نگرانه، جامع و واقع‌گرا و به‌دنبال آن ایجاد یک نظم منطقی، سلسله‌مراتب و چارچوب‌بندی فضایی بر پایه نقش‌آفرینی و مرکز ثقل قرارگرفتن روستاهای پایدار، امکان‌پذیر نخواهد بود. در واقع ما بر این باوریم که در میان راهبردهای مختلفی که به‌منظور دستیابی به توسعه روستایی وجود دارد، تدوین راهبردهای ایجاد و تقویت مراکز رشد بر پایه روستاهای دارای توان و پایدار، بهترین کارآیی را در جهت تحقق ارتباط و تعامل سازنده روستاها با روستاها، روستاها با محیط‌شان و روستاها با نواحی شهری منطقه خواهد داشت که برآیند این امر نیز، قدر مسلم حرکت در مسیر توسعه پایدار منطقه‌ای در شهرستان سروآباد خواهد بود.

برنامه‌ریزی استراتژیک ارتقای توان روستاهای پایدار در جهت نقش‌آفرینی در توسعه پایدار منطقه‌ای

فراهم‌کردن مقدمات

این مرحله با مشخص کردن افراد و در واقع گروهی که کار برنامه‌ریزی را انجام می‌دهند، آغاز شد. در ابتدا تعریفی از موضوع مورد بررسی و تحلیلی کلی از وضع موجود انجام گرفت، سپس محدوده برنامه‌ریزی، مراحل آن و زمان‌بندی جلسات تدوین برنامه، مشخص شد. افراد مشارکت‌کننده در این مرحله نیز همان تیم دلفی پژوهش هستند که ویژگی‌های آن‌ها در این فصل ذکر شد.

تعیین (بیانیه) اهداف، مأموریت‌ها و ارزش‌ها

گروه دلفی پژوهش، رسالت اصلی خویش را برنامه‌ریزی در جهت حرکت موزون، متعادل و هماهنگ روستاهای شهرستان سروآباد در مسیر توسعه منطقه‌ای پایدار و ایجاد محیطی متعالی و باکیفیت زندگی مناسب برای

اهداف تعیین شده

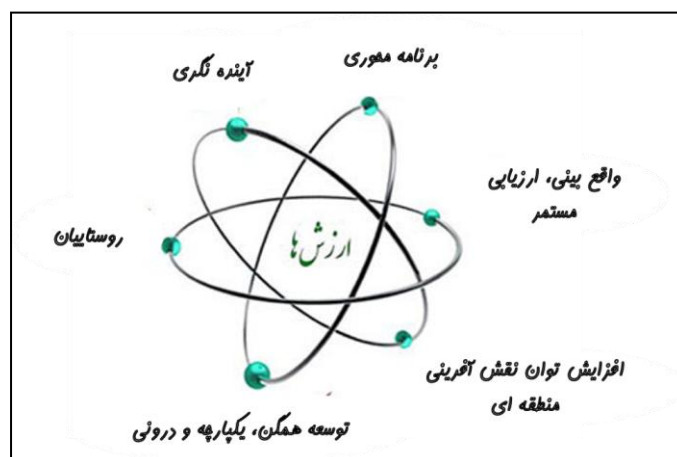
- سامان دادن و جهت دادن صحیح به برنامه ریزی ها، امکانات و سرمایه های در نظر گرفته شده در جهت توسعه روستایی منطقه.

- ترسیم چشم اندازی استراتژیک به منظور افزایش توان و قدرت تاب آوری مراکز رشد روستایی منطقه.

در نهایت، براساس مأموریت ها و اهداف ذکر شده، ارزش های مدنظر قرار گرفته در تدوین برنامه استراتژیک افزایش توان روستاهای پایدار (مراکز رشد) در راستای افزایش نقش آفرینی منطقه ای، در شکل زیر نشان داده شده است.

- تعیین عوامل درونی (قابلیت ها و ضعف ها) و عوامل بیرونی (تهدیدها و فرصت ها) مؤثر بر نقش آفرینی روستاهای پایدار (مراکز رشد) در جهت ساماندهی فضایی- مکانی و حصول توسعه پایدار منطقه ای شهرستان.

- تدوین راهبردهای مناسب به منظور افزایش توان نقش آفرینی روستاهای پایدار، در جهت ساماندهی فضایی- مکانی و حصول توسعه پایدار منطقه ای شهرستان.

شکل ۶: ارزش های مدنظر در تدوین برنامه استراتژیک افزایش توان روستاهای پایدار در راستای افزایش نقش آفرینی منطقه ای تهیه و ترسیم یافته های پژوهش، ۱۳۹۷

استراتژیک انجام و راهبردهای مناسب اتخاذ شد. لازم به ذکر است که در این مرحله ابتدا میزان موافقت پاسخگویان با هریک از عوامل آورده شده در طیف پنجگانه لیکرت (۱- خیلی کم، ۲- کم، ۳- متوسط، ۴- زیاد، ۵- خیلی زیاد) سنجیده شد. همان طور که در جدول ۴ نشان داده شده است، در نواحی روستایی مورد مطالعه تعداد ۱۴ قوت در مقابل ۱۸ ضعف (عوامل درونی) و ۷ فرصت در مقابل ۹ تهدید (عوامل بیرونی) در برابر تبدیل روستاهای پایدار منطقه به مرکز ثقلی در راستای حرکت به سمت توسعه پایدار منطقه و

شناخت محیط داخلی - خارجی و تعیین استراتژی ها با استفاده از تکنیک سوات

بر این مبنا در این مرحله سه گام طی شد که در ابتدا پس از مشخص شدن نقاط ضعف، قوت، تهدیدها و فرصت های مؤثر بر تبدیل شدن روستاهای پایدار منطقه به عنوان مرکز ثقلی در راستای ساماندهی و نقش آفرینی منطقه ای (جدول ۴) پرسشنامه ای طراحی و در اختیار گروه دلفی پژوهش قرار داده شد تا به دنبال انجام تجزیه و تحلیل ها، شناخت جامع وضع موجود به عنوان یکی از مراحل مهم در برنامه ریزی

تهدیدکننده، فرصت‌زا، تقویت‌کننده یا تضعیف‌کننده است نیز مشخص شد که در جدول زیر، نتایج آن آورده شده‌است.

افزایش توان نقش‌آفرینی آن‌ها، شناسایی و مورد تأیید قرار گرفتند. همچنین با توجه به میزان وزن نسبی هر عامل نیز رتبه‌بندی که در واقع نشانگر میزان اهمیت و میزان تعیین‌کننده بودن هر مورد به‌عنوان عاملی

جدول ۴: عوامل درونی و بیرونی مؤثر بر تبدیل‌شدن روستاهای پایدار منطقه به‌عنوان مرکز ثقلی در راستای ساماندهی و نقش‌آفرینی منطقه‌ای و اولویت‌بندی آن‌ها

رتبه	وزن نسبی ^۱	میانگین وزن‌ها ^۲	مجموع وزن‌ها ^۳	مدل سوات	عوامل درونی
۱	۰,۳۴۲	۴,۷۹	۱۱۵	S1= فراهم‌بودن زمینه‌های تنوع‌بخشی اقتصادی (کشاورزی، گردشگری، خدمات، تولیدی‌های کوچک و متوسط)	
۲	۰,۳۳۲	۴,۶۶	۱۱۲	S2= وجود بازارچه مرزی دزلی	
۳	۰,۳۲۷	۴,۵۸	۱۱۰	S3= رضایت‌بخش بودن زیرساخت‌های کالبدی	
۴	۰,۳۱۷	۴,۴۵	۱۰۷	S4= انتخاب چند روستای پایدار به‌عنوان روستاهای هدف گردشگری (طبیعت‌گردی و جنگ) در استان	
۵	۰,۳۰۹	۴,۳۳	۱۰۴	S=۵ وجود سرمایه انسانی بالقوه	
۶	۰,۳۰۳	۴,۲۵	۱۰۲	S=۶ وجود روحیه تولیدمحوری و خوداشتغالی روستاییان	
۷	۰,۳۰۰	۴,۲۰	۱۰۱	S=۷ توجه‌پذیری مکانیزاسیون کشاورزی	
۸	۰,۲۹۱	۴,۰۸	۹۸	S8= بهره‌گیری از نیروی اشتغال و تولید زنان در محیط روستاها	
۹	۰,۲۸۲	۳,۹۵	۹۵	S9= دانش بومی و سازگار با شرایط روستاها در جهت حفظ و بهره‌برداری از توان‌های محیطی	
۱۰	۰,۲۶۷	۳,۷۵	۹۰	S10= سرمایه‌های خارج از روستای روستاییان و سرمایه‌گذاران بومی خارج از روستا	
۱۱	۰,۲۳۸	۳,۳۳	۸۰	S11= مطلوب بودن سرمایه‌های اجتماعی (روحیه مهمان‌نوازی، نزاع و درگیری کم، تعاون و همکاری روستاییان و...)	
۱۲	۰,۲۲۰	۳,۰۸	۷۴	S12= روستایی بودن اکثریت جمعیت شهرستان و رتبه اول از لحاظ میزان روستانشینی در میان شهرستان استان	
۱۳	۰,۲۰۲	۲,۸۳	۶۸	S=۱۳ اهمیت دادن مردم محلی به فرهنگ بومی	
۱۴	۰,۱۹۰	۲,۶۶	۶۴	S=۱۴ یکپارچگی قومی و مذهبی	
۱	۰,۲۶۸	۴,۸۳	۱۱۶	W1= فقدان نظام سالم بازاریابی و بازررسانی محصولات تولیدی و نبود خدمات پشتیبان تولید	عوامل بیرونی
۲	۰,۲۶۳	۴,۷۵	۱۱۴	W2= ضعف عملکرد متولیان توسعه روستایی	
۳	۰,۲۵۶	۴,۶۲	۱۱۱	W3= تعطیلی‌های مکرر و تعلیق بازارچه‌های مرزی منطقه	
۴	۰,۲۵۲	۴,۵۴	۱۰۹	W4= هم‌ردیف‌دانستن توسعه روستایی با توسعه کشاورزی سنتی	
۵	۰,۲۵۰	۴,۵۰	۱۰۸	W5= فقر و بیکاری در برخی روستاهای هدف	
۶	۰,۲۴۳	۴,۳۷	۱۰۵	W6= سرمایه‌گذاری اندک بخش خصوصی و دشواری دسترسی به سرمایه‌گذاری‌های بانکی	
۷	۰,۲۳۶	۴,۲۵	۱۰۲	W7= ضعف در نحوه بهره‌برداری از منابع مالی خرد و هدایت آن‌ها در جهت هم‌افزایی و افزایش بهره‌وری در روستاها	

۱- میانگین وزنی تقسیم بر تعداد کل عامل‌ها در هر موقعیت

۲- مجموع وزن‌ها تقسیم بر تعداد کل پاسخگویان (۲۴ نفر)

۳- مجموع حاصل ضرب تعداد انتخاب گزینه‌ها در طیف لیکریت در ارزش عددی آن‌ها (۱۱۵=۱۴*۵)+(۷*۴)+(۵*۳)+(۱*۲)+(۱*۰)

۸	۰,۲۳۳	۴,۲۰	۱۰۱	w8 = فقدان صنایع تبدیلی در روستاها				
۹	۰,۲۲۹	۴,۱۲	۹۹	w9 = رقابتی و برنامه‌مدار نبودن محصولات متنوع تولیدی در روستاها				
۱۰	۰,۲۲۶	۴,۰۸	۹۸	w10 = فصلی بودن گردشگری و درآمدزایی اندک روستاییان از فعالیت‌های گردشگری و کشاورزی				
۱۱	۲,۰۸	۳,۷۵	۹۰	w11 = مهاجرت‌های فصلی نیروهای کار در روستاها				
۱۲	۰,۱۸۹	۳,۴۱	۸۲	w12 = کمبود نیروهای متخصص و آموزش‌دیده				
۱۳	۰,۱۷۵	۳,۱۶	۷۶	w13 = کمبود نهادهای غیردولتی و مردمی و تعاونی‌های تولیدی				
۱۴	۰,۱۷۱	۳,۰۸	۷۴	w14 = سرمایه‌گذاری روستاییان در شهرهای همجوار				
۱۵	۰,۱۶۱	۲,۹۱	۷۰	w15 = وجود مشاغل کاذب در روستاها				
۱۶	۰,۱۵۲	۲,۷۵	۶۶	w16 = نامناسب بودن وضع مالکیت اراضی و نظام بهره‌برداری کشاورزی				
۱۷	۰,۱۳۸	۲,۵۰	۶۰	w17 = فقدان آمارهای کاربردی و به‌روز				
۱۸	۰,۱۲۹	۲,۳۳	۵۶	w18 = تخریب بافت‌های باارزش تاریخی و فرهنگی				
۱	۰,۶۶۵	۴,۶۶	۱۱۲	o1 = تغییر جهت دیدگاه برنامه‌ریزی و تخصیص خدمات و امکانات در کشور به سمت حمایت از روستاهای مستعد			روستا	پولس
۲	۰,۶۱۹	۴,۳۳	۱۰۴	o2 = نیاز به تأمین امنیت پایدار در این منطقه مرزی با توسعه روستایی				
۳	۰,۵۸۹	۴,۱۲	۹۹	o3 = تمایل بخش خصوصی و مردم کشور در جهت سرمایه‌گذاری و بازدید از روستاهای دارای پتانسیل گردشگری به‌عنوان یکی از پتانسیل‌های مهم این روستاها				
۴	۰,۵۵۹	۳,۹۱	۹۴	o4 = ارزان بودن هزینه‌های تمام‌شده تولید و سرمایه‌گذاری نسبت مناطق دیگر روستایی همجوار در شهرستان‌های استان				
۵	۰,۵۳۵	۳,۷۵	۹۰	o5 = قرار گرفتن در مرکز نقل سه شهرستان مریوان، کامیاران، سنندج و کرمانشاه				
۶	۰,۵۰۰	۳,۵	۸۴	o6 = مجاورت منطقه با شهر مریوان به‌عنوان قطب گردشگری (تجاری) استان و منطقه و بازار مصرف اقلیم کردستان عراق				
۷	۰,۳۹۲	۲,۷۵	۶۶	o7 = وجود ظرفیت استقرار جمعیت بیشتر در این روستاها				
۱	۰,۵۴۱	۴,۸۷	۱۱۷	T1 = افزایش هزینه‌های زندگی	کشور			
۲	۰,۵۰۰	۴,۵	۱۰۸	T2 = دید امنیتی و تهدیدمحورانه (انسدادی) بر مدیریت توسعه روستاهای مرزی کشور				
۳	۰,۴۶۲	۴,۱۶	۱۰۰	T3 = کمبود بودجه تنوع‌بخشی به اقتصاد روستاها				
۴	۰,۴۵۳	۴,۰۸	۹۸	T4 = بهره‌وری اندک (خام‌فروشی، ناکارآمدی نظام بهره‌برداری) و نامناسب بودن فضای کسب‌وکار روستاها در کشور				
۵	۰,۴۱۶	۳,۷۵	۹۰	T5 = فقدان دید پایداری در نظام برنامه‌ریزی توسعه‌ای کشور به‌ویژه توسعه روستایی				
۶	۰,۳۵۱	۳,۱۶	۷۶	T6 = کمبود اعتبارات مالی تخصیصی به دهیاری‌ها				
۷	۰,۳۲۴	۲,۹۱	۷۰	T7 = وجود واسطه‌ها و دلال‌ها در بخش کشاورزی				
۸	۰,۲۸۷	۲,۵۸	۶۲	T8 = فقدان بیمه‌های موردنیاز روستاییان در عرصه‌های اقتصادی و اجتماعی				
۹	۰,۲۴۰	۲,۱۶	۵۲	T9 = تضعیف فرهنگ‌های کهن و بومی در سطح استان و کشور				

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۷

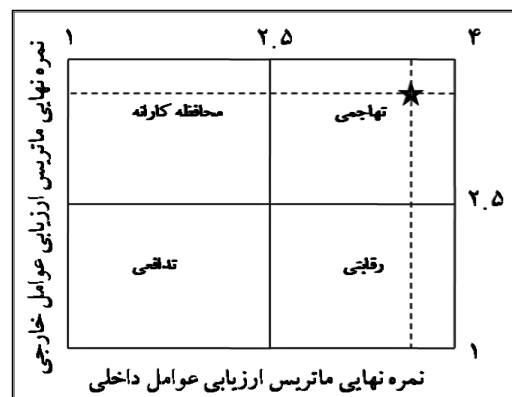
در راستای تقویت نقاط روستایی پایدار منطقه در جهت تعادل بخشی به جریان توسعه شهرستان باید به سمتی پیش رود و استراتژی‌هایی برگزیده شوند که همزمان نقاط قوت و فرصت‌ها به حداکثر برسند و در واقع با استفاده از نقاط قوت، از فرصت‌ها بهره‌برداری کنیم و این چنین، این نقاط روستایی را به مراکز ثقلی در راستای توسعه منطقه‌ای و ایجاد توسعه فضایی عادلانه و پایدار منطقه هدایت کنیم. در واقع، بایستی در مسیر رشد و ساخت یک سیستم منسجم و کارایی توسعه منطقه‌ای در سطح روستاهای شهرستان با بهره‌گیری از توانمندی‌ها و قابلیت‌های درونی روستاهای پایدار آن و فرصت‌های بیرونی محرک و تقویت‌کننده این توانمندی‌ها حرکت کرد.

در ادامه به منظور تعیین اینکه کدام استراتژی‌ها، بایستی تدوین و اجرایی شوند، نیاز است تا ماتریس داخلی- خارجی ترسیم و با توجه به امتیازات عوامل درونی و بیرونی حاصل از میانگین‌های وزنی عوامل، جایگاه سیستم در این ماتریس مشخص و با توجه به آن، نوع استراتژی‌های انتخاب و تدوین شوند. چگونگی تلاقی مجموع وزن‌های عوامل داخلی (۳,۸۴) با مجموع وزن‌های عوامل خارجی (۳,۷۰) نشان‌دهنده قرارگیری منطقه مورد مطالعه در ناحیه رشد و ساخت و قوت است (جدول ۵). در نتیجه راهبردهای قابل قبول نیز با توجه به امتیازات به دست آمده در ماتریس موقعیت‌های چهارگانه داخلی- خارجی، الگوی تهاجمی یا رقابتی (SO) است (شکل ۷)؛ بنابراین، برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری

جدول ۵: مجموع وزن‌های نسبی عوامل بیرونی و داخلی

عوامل بیرونی: ۳,۷۰	فرصت‌ها: ۳,۸۶	عوامل درونی: ۳,۸۴	نقاط قوت: ۳,۹۲
	تهدیدها: ۳,۵۷		نقاط ضعف: ۳,۷۸

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۷

شکل ۷: جایگاه موقعیت تنوع بخشی اقتصاد منطقه در ماتریس موقعیت‌های چهارگانه داخلی- خارجی،

تهیه و ترسیم: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

(مراکز رشد) با شناسایی و گنجاندن تمامی ظرفیت‌ها و توان‌های آن‌ها به‌عنوان اولویت‌دارترین و مهم‌ترین استراتژی با داشتن بیشترین میانگین وزنی انتخاب شده‌است. عموماً استراتژی‌هایی دارای اولویت‌های اولیه هستند که دارای تأثیرات اقتصادی هستند. این امر، اهمیت مطلوبیت شاخص‌های اقتصادی را در پایداری نقاط روستایی به‌ویژه نقاط روستایی دورافتاده‌ای همچون منطقه مورد مطالعه در سطح محلی و منطقه‌ای نشان می‌دهد.

بر این اساس، استراتژی‌های قابل قبول بر مبنای الگوی مطلوب (تهاجمی) به شرح جدول ۶ تدوین شدند، حال در این مرحله با امتیازدهی گروه دلفی پژوهش (جدول ۶)، این استراتژی‌ها، اولویت‌بندی و در واقع، ماتریس برنامه‌ریزی استراتژیک کمی، تشکیل شد. همان‌طور که ملاحظه می‌شود، استراتژی‌ها در سه رده اولویت‌های اول، اولویت‌های دوم و اولویت‌های سوم، دسته‌بندی شدند. در این میان نیز استراتژی تدوین طرح جامع تنوع‌بخشی به اقتصاد این روستاها

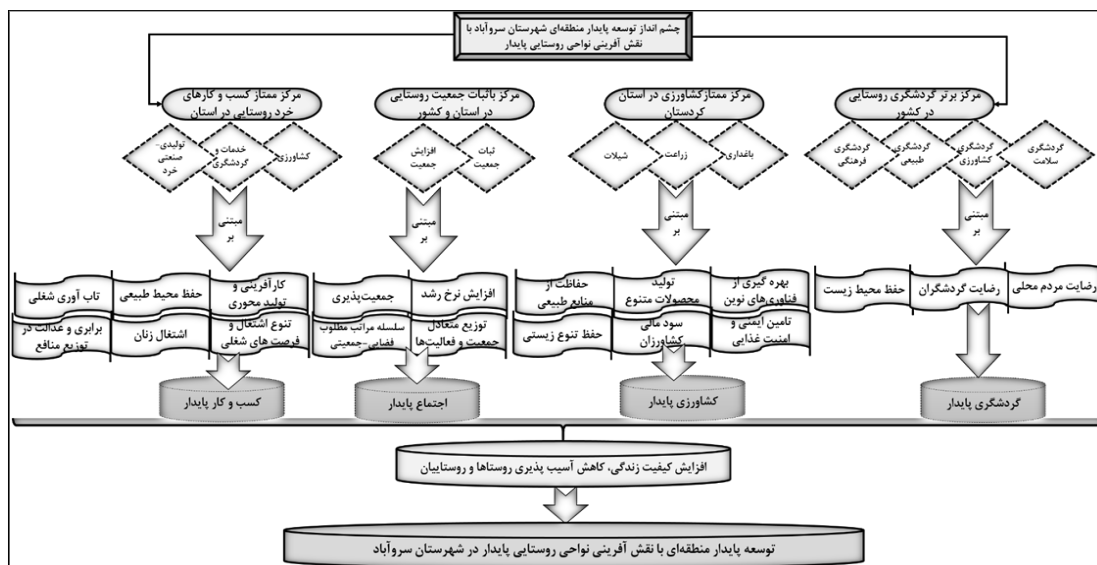
جدول ۶: استراتژی‌های تهاجمی و اولویت‌بندی آن‌ها

		اولویت	میانگین	استراتژی‌های تهاجمی
اولویت‌های رده اول	۱	۴,۰۰	SO5- تدوین طرح جامع تنوع‌بخشی به اقتصاد این روستاها با شناسایی و گنجاندن تمامی ظرفیت‌ها و توان‌های آن‌ها.	
	۲	۳,۹۴	SO14- تبدیل این روستاها به خوشه‌ها و زنجیره‌های کوچک و متوسط کشاورزی صنعتی و صنایع روستایی همراه با ایجاد و توسعه بازارهای محلی فروش.	
	۳	۳,۸۷	SO1- گسترش زمینه‌های اقسام گردشگری جنگ، گردشگری فرهنگی، گردشگری تجاری، طبیعت‌گردی و گردشگری سلامت (بهره‌گیری از گیاهان دارویی و طبیعت‌درمانی).	
	۴	۳,۷۴	SO9- توانمندسازی روستاییان با تأکید بر روحیه خودباوری به منظور افزایش تولید، خوداشتغالی و کارآفرینی.	
	۵	۳,۷۰	SO12- اتخاذ دیدگاه مدیریت مرزی فرصت محورانه بر پایه بهره‌گیری از پتانسیل‌های این روستاها با توجه به ارتباط متقابل تأمین امنیت با تأمین سطح مطلوب معیشت و توسعه روستاهای پایدار منطقه.	
اولویت‌های رده دوم	۶	۳,۶۵	SO13- افزایش توان رقابت‌پذیری محصولات تولیدی این روستاها (کشاورزی-گردشگری و خدمات) در بازارها.	
	۷	۳,۶۲	SO16- جذب حداکثری سرمایه‌های دولتی با توجه به درصد روستانشینان و قابلیت روستاهای پایدار.	
	۸	۳,۵۶	SO6- تقویت بنیان‌های اقتصادی با نقش‌پذیری جدید روستاهای جهت جذب، افزایش و پایداری جمعیت آن‌ها.	
	۹	۳,۵۴	SO8- تغییر رویه در نحوه بهره‌برداری از منابع مالی خرد روستاییان و هدایت آن‌ها در جهت هم‌افزایی و افزایش بهره‌وری در روستاها در قالب تعاونی‌ها و فعالیت‌های اقتصادی مشترک.	
اولویت‌های رده سوم	۱۰	۳,۴۸	SO7- تقویت مدیریت یکپارچه‌سازی اراضی و به‌کارگیری تکنولوژی در کشاورزی منطقه با حمایت مسئولان، ورود بخشی خصوصی و دانش بومی مردم محلی.	
	۱۱	۳,۴۷	SO11- برنامه‌ریزی در جهت جذب سرمایه‌های روستاییان بومی خارج از روستا.	
	۱۲	۳,۴۴	SO2- بهره‌گیری هدفمند از موقعیت استراتژیک منطقه به‌واسطه نزدیکی به شهر تجاری توریستی مریوان، اقلیم خود مختار کردستان عراق و مرکز ثقل بودن در سه شهرستان در جهت گسترش فعالیت‌های خدماتی.	
	۱۳	۳,۳۶	SO15- ایجاد محیط مناسب کسب‌وکار در جهت حضور پررنگ زنان روستاها متناسب با توانمندی‌هایشان.	
	۱۴	۳,۲۸	SO10- هدایت جمعیت از روستاهای کم و جمعیت و متفرق منطقه به سمت این روستاهای پایدار با افزایش زمینه‌های اشتغال‌زایی از طریق تنوع‌بخشی به اقتصاد این روستاها.	
	۱۵	۳,۲۴	SO4- توسعه تجارت کالا از بازارچه مرزی منطقه با حرکت از رویکرد وارداتی صرف به صادرات با تأکید بر محصولات تولیدی روستاییان منطقه.	
	۱۶	۳,۱۸	SO3- ارائه خدمات مطلوب‌تر به منظور جذب گردشگران از منطقه خودمختار کردستان عراق با توجه به تفاوت نرخ ارز و کم‌بودن هزینه‌ها و همچنین وابستگی‌های نژادی قومی و مذهبی.	

ترسیم چشم‌انداز موفقیت

پایه توان‌های بومی روستاهای پایدار منطقه که می‌توانند نقش مراکز رشد را ایفا کنند، در چهار عرصه اصلی گردشگری، کشاورزی، کسب‌وکارهای خرد و جمعیتی و با توجه به اصولی که می‌بایست در توسعه و برنامه‌ریزی بر روی این توانمندی‌ها در راستای تحقق پایداری صورت گیرد، تدوین شده‌است.

چشم‌انداز موفقیت آینده توسعه پایدار منطقه‌ای نواحی روستایی شهرستان سروآباد با نقش‌آفرینی روستاهای پایدار آن با تأکید بر الگوی استراتژی تهاجمی انتخاب شده و با رویکرد پایداری به‌عنوان وجه غالب برنامه‌های توسعه در افقی ۱۵ ساله به شرح زیر ترسیم شد. این چشم‌انداز (شکل ۸) همان‌طور که ملاحظه می‌شود، بر

شکل ۸: چشم‌انداز آتی توسعه پایدار منطقه‌ای شهرستان سروآباد با به‌کارگیری استراتژی‌های تهاجمی و

نقش‌آفرینی مراکز رشد روستایی (روستاهای پایدار)

تهیه و ترسیم یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

نتیجه

پایدار و دارای توان، در جهت ایفای نقش مرکزیت در نظام سلسله‌مراتبی فضایی شهرستان کدام‌اند؟ در این راستا، جمع‌بندی وزن‌های نهایی نشان داد که می‌توان روستاهای منطقه را در سه بُعد پایدار، نیمه‌پایدار و ناپایدار تقسیم کرد. این امر در ابتدا به معنی وجود ناعدالتی فضایی و عدم توازن در توزیع منافع و ثمرات توسعه در منطقه است؛ چراکه در سطح پایدار، تنها ۹ روستا از ۷۲ روستای منطقه جای گرفتند؛ یعنی کمتر از ۱۳ درصد کل روستاهای شهرستان که درصد بسیار اندکی است؛ این روستاها، روستای بیساران، دزلی، پایگلان، قلعه‌جی، سلین،

هدف این مطالعه در وهله اول، شناسایی روستاهای دارای توان و اولویت‌دار شهرستان محروم و مرزی سروآباد در جهت ارتقای نقش این روستاها به‌منظور تبدیل‌شدن به مرکز ثقل و مراکز رشدی در راستای تحقق توسعه پایدار و متوازن منطقه‌ای در شهرستان سروآباد بود که بر این اساس، سؤال اول پژوهش، به شرح زیر مطرح شد:

سؤال اول: پایداری توسعه در میان روستاهای شهرستان سروآباد در چه وضعیتی است؟ روستاهای

بیرونی)، در جهت تبدیل روستاهای دارای توان مرکزیت به مرکز ثقل و محرکی در راستای ایجاد توسعه منطقه‌ای متوازن و یکپارچه شهرستان سروآباد کدام‌اند؟ بر این مبنا در پاسخ به سؤال اول پژوهش، یافته‌ها نشان دادند که در مجموع در نواحی روستایی مورد مطالعه تعداد ۱۴ قوت در مقابل ۱۸ ضعف (عوامل درونی) و ۷ فرصت در مقابل ۹ تهدید (عوامل بیرونی) در برابر تبدیل روستاهای پایدار منطقه به مرکز ثقلی اثرگذار (مراکز رشد) در راستای حرکت به سمت توسعه پایدار منطقه‌ای، وجود دارند. همان‌طور که ملاحظه می‌شود، تعداد عوامل مؤثر شناسایی شده در بخش درونی بیشتر از بخش بیرونی بوده و این امر نشان می‌دهد که سیاست‌ها و راهبردهایی که اتخاذ می‌شوند، بایستی بیشتر متکی بر سازمان درونی و بومی منطقه باشند. در میان عوامل شناسایی شده به ترتیب در بخش نقاط قوت، فراهم بودن زمینه‌های تنوع‌بخشی اقتصادی (کشاورزی، گردشگری، خدمات، تولیدی‌های کوچک و متوسط)، وجود بازارچه مرزی دزلی و رضایت‌بخش بودن زیرساخت‌های کالبدی، دارای بیشترین اثرگذاری و اهمیت شناخته شدند. با نگاهی به این عوامل می‌توان به اهمیت بعد اقتصادی و کالبدی در ارتقای نقش و توان‌افزایی روستاهای پایدار منطقه در راستای توسعه منطقه پی‌برد. امروزه، تنوع‌بخشی به اقتصاد روستاها به‌عنوان عامل زنده نگهدارنده و پویایی نواحی روستایی شناخته می‌شود؛ چراکه دیگر، اقتصاد مبتنی بر کشاورزی سنتی به دلیل ضعف‌های متعدد، نمی‌تواند عامل حیات‌بخش روستاها باشد و بیشتر روستاها را به سمت انحطاط و ناپایداری می‌کشاند و ضروری است که با توجه به نیازهای روزافزون جامعه شهری و نیز افزایش نیازها و جمعیت روستایی، سعی در بهره‌گیری از تمامی توان‌های روستاها کرد و در این راستای نیز بایستی بخش کشاورزی و غیرکشاورزی در کنار یکدیگر در زمینه افزایش زمینه‌های اشتغال و درآمدزایی برای روستاییان به‌کار گرفته شوند تا این چنین، اقتصادی

درکی، حسین‌آباد، بلبر و رزاب جزو روستاهای پایدار بودند. ۳۵ روستا، قریب به ۴۸ درصد روستاهای منطقه به‌عنوان بیشترین درصد، در طبقه نیمه‌پایدار توزیع یافته و ۳۸ درصد (۲۸ روستا) نیز در طبقه ناپایدار جای گرفتند. نکته قابل‌ذکر، توزیع تصادفی کانون‌های روستایی پایدار، ناپایدار و نیمه‌پایدار در منطقه است که می‌شود با برنامه‌ریزی صحیح، از نقاط روستایی پایدار در جهت خدمات‌دهی به روستاهای نیمه‌پایدار و از این روستاها نیز به روستاهای ناپایدار به‌دلیل همجواری بودن و در کنار یکدیگر قرارداشتن، در جهت خدمات‌دهی و توزیع منافع بهره‌گرفت و به‌صورت همزمان، متوازن و درون‌زا به سمت توسعه منطقه‌ای در سطح شهرستان حرکت کرد. در واقع، این چنین می‌توان یک نظم فضایی مطلوب و منطقی با تأکید بر مراکز رشد که همانا روستاهای دارای توان و پایدار منطقه هستند، ایجاد کرد. این در حالی است که اگر توزیع خوشه‌ای یا پراکنده کانون‌های پایدار و ناپایدار در منطقه رخ می‌داد، سرمایه‌گذاری، زمان و هزینه بیشتری در جهت حرکت در قالب توسعه منطقه‌ای که درون‌زا و متوازن باشد نیاز بود و زمینه‌های ایجاد فضای دوقطبی و چندقطبی و آشفتگی بیشتری فضایی در منطقه فراهم می‌شد.

در ادامه به‌منظور برنامه‌ریزی در راستای حصول توسعه پایدار منطقه‌ای که بر پایه نقش‌آفرینی روستاهای دارای توان ایفای نقش مرکزیت (مراکز رشد) باشد، سؤال‌هایی به شرح زیر مطرح شدند:

– سؤال‌های دوم و سوم:

– مهم‌ترین نقاط قوت، ضعف‌ها، تهدیدها و فرصت‌های (درونی و بیرونی) مؤثر در ارتقای توان روستاهای دارای توان مرکزیت، در جهت نقش‌آفرینی در توسعه پایدار منطقه‌ای شهرستان سروآباد کدام‌اند؟

– راهبردهای مؤثر و چشم‌انداز مطلوب آینده بر مبنای ظرفیت‌ها، عوامل و فرایندهای اثرگذار (درونی و

راستای توسعه منطقه شناخته شدند. با نگاهی به این عوامل درمی‌یابیم که سه‌عامل آن‌ها مرتبط با ضعف‌های اقتصادی در منطقه است. در واقع، ضعف در بازاریابی برای محصولات تولیدی در حالی که امروزه بازاریابی در جهت بقای هر کسب‌وکاری، عامل حیاتی و مورد تأکید مدیران توسعه‌ای است، می‌تواند زمینه‌های تنوع‌بخشی به اقتصاد منطقه را با موانع اساسی روبه‌رو سازد؛ چراکه جذب مشتری و تقاضا و به‌عبارتی تأمین بازار مصرف و فروش برای محصولات به‌خوبی انجام نمی‌گیرد و این امر نیز به معنی کاهش درآمد روستاییان فعال در عرصه‌های تولیدی روستاها، افزایش واسطه‌ها و دلال‌ها، خام‌فروشی و درنهایت، عدم دوام کسب‌وکارهای‌شان خواهد بود؛ شرایطی که در روستاهای پایدار یعنی مراکز رشد شهرستان در عرصه میدانی کاملاً به‌چشم می‌خورد. همچنین، تعطیلی بازارچه مرزی موجب شده تا بسیاری از روستاییان منطقه دوباره به فعالیت‌های کولبری پرداخته و با شرایط سخت امرار معاش کنند. در بحث بازاریابی، افزایش تبلیغات در ارتباط با محصولات تولیدی از رسانه‌های محلی و استانی، برگزاری جشنواره‌های بومی مرتبط با محصولات تولیدی در قطب‌های روستایی تولید این محصولات، تشکیل تعاونی‌های تجاری در بین روستاییان و ارسال بدون واسطه محصولات به شهرهای مجاور که مهم‌ترین آن‌ها مریوان و سنندج هستند، توجه به بسته‌بندی محصولات تولیدی، ایجاد بازارهای هفتگی و بازارهای مناسبی در روستاهای مرکزی از محصولاتی تولیدی منطقه در روزهایی که گردشگران به این منطقه وارد می‌شوند، از مهم‌ترین راهکارهای بهبود بازاریابی محصولات تولیدی روستاییان منطقه هستند. این امور، بایستی توسط کارگروه توسعه منطقه که پیشنهاد تشکیل آن در ادامه ذکر شده است و با همکاری دهیاری‌های روستاهای منطقه، ساماندهی و برنامه‌ریزی شوند.

متنوع که آنتی‌تز آسیب‌پذیری نظام‌های روستایی بوده و می‌تواند جامعه تاب‌آور روستایی را شکل دهد، حاصل آید. در روستاهای پایدار منطقه مورد مطالعه نیز (مراکز رشد)، علاوه بر زمینه‌های متعددی که در بخش کشاورزی در جهت فعالیت وجود دارد؛ همانند: باغداری، زراعت، دامداری، پرورش زنبور عسل و شیلات، در بخش‌های دیگر نیز همانند گردشگری به‌دلیل طبیعت بکر و منحصر به فرد و تمدن کهن و بومی منطقه و نیز تولیدی‌های خرد و صنایع تبدیلی که بتوانند تکمیل‌کننده و مانع از فروش خام و کم‌بهره محصولات تولیدی بخش کشاورزی شوند، پتانسیل‌های فراوانی در منطقه وجود دارد و بایستی در زمینه متنوع‌سازی اقتصادی به‌کار گرفته شوند. از سویی دیگر، مرزی بودن نیز به‌عنوان یک نقطه قوت و عامل محرک می‌تواند با تأسیس و حمایت از بازارچه مرزی در منطقه که در حال حاضر در روستای دزلی شاهد تأسیس این بازارچه هستیم، موجب توسعه و پایداری اقتصادی در منطقه شود؛ هرچند هم‌اکنون این بازارچه به حالت تعلیق درآمده است. همچنین، مطلوب بودن زیرساخت‌های کالبدی در این روستاها (روستاهای پایدار یا مراکز رشد) سبب می‌شود تا توان راه‌اندازی و اثرگذاری زمینه‌های تنوع‌بخشی اقتصادی در منطقه با توان و تأثیرگذاری مطلوب، ایجاد و مورد حمایت واقع شود؛ چراکه زیرساخت‌ها، محرک و بستر ساز راه‌اندازی و تداوم هر نوع فعالیت توسعه‌ای در نواحی روستایی محروم و مرزی محسوب می‌شوند.

در بین عوامل درونی، در بخش ضعف‌ها به‌ترتیب، عوامل فقدان نظام سالم بازاریابی و بازررسانی محصولات تولیدی و نبود خدمات پشتیبان تولید، ضعف عملکرد متولیان توسعه روستایی، تعطیلی‌ها مکرر و تعلیق بازارچه مرزی و هم‌ردیف دانستن توسعه روستایی با توسعه کشاورزی سنتی به‌عنوان مهم‌ترین ضعف‌های درونی در راستای ارتقای نقش روستاهای دارای توان و مزیت به‌عنوان مراکز رشدی اثرگذار در

فضای امنیتی صرف، نمی‌تواند توسعه‌ای پایدار و مطلوب را رقم بزند.

در ادامه به منظور پاسخگویی به سؤال سوم، در چارچوب مدل برنامه‌ریزی استراتژیک منطقه در ابتدا با جمع‌بندی امتیازهای عوامل درونی و بیرونی، راهبردهایی که اتخاذ شد، استراتژی‌های تهاجمی بود که بر افزایش توان‌های و قابلیت‌های درونی با بهره‌گیری از فرصت‌های بیرونی تأکید دارد. در این استراتژی‌ها تأکید اصلی بر افزایش سرمایه‌گذاری‌ها، تولید بیشتر و رسوخ در بازار است. در واقع بر این مبنا بایستی در مسیر رشد و ساخت یک سیستم منسجم و کارایی توسعه منطقه‌ای در سطح روستاهای شهرستان با بهره‌گیری از توانمندی‌ها و قابلیت‌های درونی روستاهای پایدار آن و فرصت‌های بیرونی محرک و تقویت‌کننده این توانمندی‌ها حرکت کرد. در میان ۱۶ راهبرد یا استراتژی تدوین شده به ترتیب، راهبردهای استراتژی تدوین طرح جامع تنوع‌بخشی به اقتصاد این روستاها (مراکز رشد) با شناسایی و گنجاندن همه ظرفیت‌ها و توان‌های آن‌ها، تبدیل این روستاها به خوشه‌ها و زنجیره‌های کوچک و متوسط کشاورزی صنعتی و صنایع خرد روستایی همراه با ایجاد و توسعه بازارهای محلی فروش، گسترش زمینه‌های توسعه اقسام مختلف گردشگری (گردشگری جنگ، گردشگری فرهنگی، گردشگری تجاری، طبیعت‌گردی و گردشگری سلامت (بهره‌گیری از گیاهان دارویی و طبیعت‌درمانی)، توانمندسازی روستاییان با تأکید بر روحیه خودباوری به منظور افزایش تولید، خوداشتغالی و کارآفرینی و اتخاذ دیدگاه مدیریت مرزی فرصت‌محورانه برپایه بهره‌گیری از پتانسیل‌های این روستاها با توجه به ارتباط متقابل تأمین امنیت با تأمین سطح مطلوب معیشت و توسعه روستاهای پایدار منطقه، به عنوان اولویت‌دارترین و مهم‌ترین استراتژی‌ها انتخاب شدند. در ادامه و پس از مشخص شدن راهبردها، نوبت به ترسیم چشم‌انداز آینده توسعه پایدار منطقه‌ای با نقش‌آفرینی روستاهای پایدار

از میان فرصت‌های برون‌سازمانی نیز به ترتیب، تغییر جهت دیدگاه برنامه‌ریزی و تخصیص خدمات و امکانات در کشور به سمت حمایت از روستاهای مستعد، نیاز به تأمین امنیت پایدار در این منطقه مرزی با توسعه روستایی و تمایل بخش خصوصی و مردم کشور در جهت سرمایه‌گذاری و بازدید از روستاهای دارای پتانسیل گردشگری به عنوان یکی از پتانسیل‌های مهم این روستاها به عنوان مهم‌ترین و مؤثرترین فرصت‌ها در راستای بهبود وضعیت و ارتقای توان روستاهای پایدار و دارای مزیت در راستای ایجاد توسعه‌ای متوازن و یکپارچه در منطقه شناخته شده‌اند. همچنین، از میان تهدیدهای بیرونی مؤثر بر توان‌افزایی روستاهای پایدار منطقه به ترتیب، عوامل افزایش هزینه‌های زندگی، دید امنیتی و تهدیدمحورانه (انسدادی) بر مدیریت توسعه روستاهای مرزی کشور و کمبود بودجه تنوع‌بخشی به اقتصاد روستاها، دارای بیشترین تأثیر شناخته شدند. این سه عامل متوجه عرصه کلی سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی کشور هستند. در واقع تأثیرات منفی شرایط آشفته اقتصاد امروزی کشور، بیش از همه متوجه قشر محروم روستایی خواهد بود که در صورت عدم اتخاذ راهکارهای مقابله‌ای، افزایش آسیب‌پذیری، کاهش تاب‌آوری و سطح نازل کیفیت زندگی را برای روستاییان و ایجاد محیط ناپایدار روستایی را برای روستاها به همراه خواهد آورد. از سویی دیگر نیز هرچند که در سیاست‌گذاری عمومی و کلی عرصه امنیت کشور، چرخش دیدگاه‌ها از امنیت صرف و انسداد مرزها به فرصت‌محور بودن مرزها تغییر یافته‌است؛ اما آنچه که در شرایط میدانی و در عرصه منطقه دیده می‌شود؛ مانند تعطیلی بازارچه مرزی و عدم گسترش آن، عدم سرمایه‌گذاری‌های زیربنایی و مؤثر تولیدی و عدم حمایت مطلوب از روستاهای دارای توان منطقه، نمی‌تواند بازگوکننده این دیدگاه باشد و بایستی عنوان کرد که هنوز نیز دیدگاه مدیریت مرزها در این منطقه بیشتر به سمت تهدیدمحور بودن به پیش می‌رود که قدر مسلم

آن‌ها فراهم‌آورندهٔ مشاغل خرد است، موجب افزایش توان روستاهای پایدار در راستای نقش‌افزایی در تحقق توسعهٔ پایدار منطقه باشند. در واقع، توسعهٔ کسب و کارهای خرد، تنها راه‌حل درجهت مبارزه با فقر و بیکاری ناشی از اقتصاد سنتی شکست‌خوردهٔ منطقه است. این دست از کسب‌وکارها به‌عنوان برابندی از توسعهٔ مطلوب دو توان دیگر منطقه یعنی گردشگری و کشاورزی خواهند بود. آوردن وضعیت جمعیتی در روستاهای پایدار، بیشتر به‌عنوان یک فرصت، درجهت تحقق چشم‌انداز و یک محرک مطلوب برای توسعهٔ سایر توان‌های منطقه مدنظر بوده‌است؛ چراکه با توجه به تخصیص خدمات، امکانات و سرمایه‌ها در کشور بر پایهٔ جمعیت، در نواحی روستایی منطقه تخلیه و کاهش جمعیت می‌تواند به معنی کاهش خدمات و امکانات و سرمایه‌های تعلق گرفته باشد که در نتیجهٔ آن ضعف‌هایی در عرصه‌های اقتصادی، اجتماعی و کالبدی ظهور می‌یابند که موجب به‌رکودکشیدن و عدم توسعهٔ توان‌های منطقه می‌شوند. در ادامه ترسیم چشم‌انداز آیندهٔ توسعهٔ پایدار منطقه‌ای در شهرستان سروآباد بر مبنای نقش‌آفرینی روستاهای دارای توان (مراکز رشد) این شهرستان بر این مبنا ترسیم شد که این روستاها بتوانند به‌عنوان یکی از مراکز برتر در عرصهٔ گردشگری روستایی کشور، مرکزی ممتاز در عرصهٔ کشاورزی، مرکزی ممتاز در عرصهٔ کسب‌وکارهای خرد و مرکزی باثبات در عرصهٔ جمعیت روستایی در استان عمل کنند. لازم به ذکر است که شرایط توپوگرافی منطقهٔ سروآباد و روستاهای مشخص‌شده به‌عنوان مراکز رشد که تلفیق کوهستان و دشت، منابع آبی فراوان، سدها و چشمه‌های آب معدنی، فرهنگ کهن، معماری و طبیعت بکر را موجب شده‌است؛ زمینه‌های مطلوب بودن جایگاه این منطقه در عرصهٔ کشاورزی به‌ویژه باغداری و شیلات و نیز گردشگری روستایی را فراهم آورده است. درنهایت به‌منظور تکمیل فرایند برنامه‌ریزی استراتژیک، درجهت افزایش توان روستاهای پایدار در راستای

و دارای توان در منطقه رسید. بر این اساس در ابتدا افقی ۱۵ سال درنظر گرفته‌شده و بر مبنای آن چشم‌انداز آینده دربرگیرندهٔ توان و ظرفیت‌ها، اصول و مبانی و نتایج موردنظر از ترسیم این چشم‌انداز، تدوین شد. در ابتدا توان‌های اولویت‌دار روستاهای پایدار منطقه در راستای سرمایه‌گذاری و برنامه‌ریزی بر روی آن‌ها به‌منظور افزایش توان نقش‌افزایی این روستاها در چهار محور گردشگری، کشاورزی، کسب‌وکارهای خرد و عرصهٔ جمعیتی مورد شناسایی قرار گرفتند. در عرصهٔ گردشگری با توجه به اینکه این روستاها دارای توان لازم درجهت گسترش انواع مختلف گردشگری روستایی دربرگیرندهٔ گردشگری غذایی، طبیعت‌گردی، گردشگری کشاورزی، گردشگری فرهنگی و حتی گردشگری سلامت به‌واسطهٔ طبیعت بکر و وجود گیاهان دارویی مختلف هستند، نیاز است تا توجه ویژه‌ای به توسعهٔ این قسم از فعالیت‌های توسعه‌ای در منطقه شود؛ چراکه به‌دلیل ماهیت مشاغل گردشگری که تخصص و سرمایه‌ای زیاد را طلب نمی‌کند و می‌تواند با برنامه‌ریزی صحیح تأثیرات منفی آن را به حداقل رساند، توسعهٔ فعالیت‌های گردشگری در روستاهای پایدار منطقه بسیار ثمربخش خواهد بود. دیگر توان روستاهای پایدار منطقه، فعالیت‌های کشاورزی است که می‌تواند از زمینه‌های مختلف آن مانند زراعت، باغداری، پرورش زنبور عسل و پرورش ماهی در روستاهای پایدار بهره‌گرفت و نمونه‌هایی از آن‌ها هم‌اکنون در این روستاها مشاهده می‌شود. توسعهٔ عرصهٔ کسب‌وکارهای خرد تولیدی به‌عنوان توان دیگر روستاهای پایدار منطقه که نیاز به توسعهٔ روحیه تولیدگری و خوداشتغالی در منطقه خواهد داشت و زمینه‌ساز تحقق چشم‌انداز مطلوب توسعهٔ روستایی در منطقه می‌شود، می‌تواند با توجه به نیروی کار فعال و تحصیل‌کردهٔ منطقه و روحیهٔ کار و تلاش زیادی که در میان این روستاییان پرتلاش وجود دارد، در تلفیق با توان‌هایی همچون گردشگری و کشاورزی که توسعهٔ

منابع

ارغان، عباس (۱۳۹۶). تحلیل فضایی پایداری کالبدی سکونتگاه‌های روستایی (مطالعه موردی: شهرستان مهدی‌شهر)، فصلنامه مدیریت شهری، ۱۶(۴۷). صفحات ۲۳-۴۸.

http://ijurm.imo.org.ir/browse.php?a_id=۱۷۶۰&sid=۱&slc_lang=fa

ایزدی‌خرامه، حسن؛ عبدالرضا افتخاری (۱۳۸۰). تحلیل بر رویکردهای مکان‌یابی و توزیع خدمات در مناطق روستایی، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، ۱۶(۳). صفحات ۳۰-۶۶.

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?ID=۱۹۲۲۲>

برقی، حمید؛ یوسف قنبری؛ یوسف سیف‌الهی (۱۳۹۰). بررسی رضایتمندی ساکنان مناطق روستایی در تبدیل نقاط روستایی به شهر، فصلنامه جغرافیا، ۹(۳۱). صفحات ۲۱۴-۲۲۸.

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=۱۴۹۴۶۳>

پاپلی‌یزدی، محمدحسین؛ محمد ابراهیمی (۱۳۸۷). نظریه‌های توسعه روستایی، انتشارات سمت.

<http://samta.samt.ac.ir/content/۹۱۸۹>

پریزادی، طاهر؛ حجت میرزازاده (۱۳۹۷). توسعه منطقه‌ای در ایران با رویکرد عدالت توزیعی. نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، ۱۸(۵۰). صفحات ۱۹۸-۱۷۹.

<https://jgs.khu.ac.ir/article-۲۷۴۳-۱-fa.html>

پورمحمدی، محمدرضا؛ نادر زالی (۱۳۸۹). تحلیل نابرابری‌های منطقه‌ای و آینده‌نگاری توسعه (نمونه موردی: استان آذربایجان غربی)، نشریه جغرافیا و برنامه‌ریزی، ۱۵(۳۲). صفحات ۶۴-۲۹.

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=۱۴۷۰۴۷>

ارتقای توان‌شان به منظور حصول توسعه پایدار منطقه‌ای متوازن و یکپارچه در چشم‌انداز آینده، راهکارهای اجرایی و عملیاتی بر مبنای استراتژی‌ها یا راهبردهای ۱۶ گانه تدوین شده، مورد نیاز است که در زیر به تفکیک هر راهبرد و در بازه‌های زمانی کوتاه (زیر ۵ سال) میان‌مدت (۵ تا ۱۰ سال) و بلندمدت (۱۰ تا ۱۵ سال) ارائه شده‌اند.

در مجموع به منظور اینکه یکی از ضعف‌های همیشگی برنامه‌های توسعه روستایی یعنی فقدان متولی مشخص و موازی‌کاری نهادهای دولتی برطرف شود و برنامه‌ریزی انجام گرفته با سرعت و اثرگذاری بهتری اجرایی شود، نیاز است تا نهادی واحد، مرکب از تمامی نهادهای امنیتی و توسعه‌ای مؤثر بر توسعه روستایی منطقه با عنوان کارگروه توسعه منطقه زیر نظر فرمانداری شهرستان تشکیل شود و به صورت مستمر، جلساتی به منظور رصد وضعیت اجرایی و اثرگذاری برنامه تدوین شده برگزار کند. همچنین، بایستی یادآور شد که پایداری نقاط روستایی و تحقق توسعه پایدار منطقه‌ای به واسطه نقش آفرینی آن‌ها یک وضعیت ایستا نیست؛ بلکه یک فرایند پویا بوده و می‌تواند در تغییر و تحول باشد؛ بنابراین، نیاز به ارزیابی مداوم شرایط است. در این رابطه پیشنهاد می‌شود که در فواصل زمانی دو تا چهار سال توسط کارگروه توسعه منطقه‌ای شهرستان، سنجش و ارزیابی در منطقه تکرار شود تا چگونگی تغییر مقادیر شاخص‌ها و واکنش‌های مردم محلی به دست آید. در صورتی که تغییرات به سمت ناپایداری باشند، علل وقوع آن مشخص شود و با اتخاذ تدابیر مناسب و به موقع، از گسترش روند ناپایداری در منطقه و به ویژه در روستاهای دارای توان و مرکز ثقل، جلوگیری به عمل آید.

میزگرد گروه برنامه‌ریزی منطقه‌ای دانشگاه علامه طباطبایی. (۱۳۸۸). برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای در ایران، فصلنامه علوم اجتماعی. ۳(۱۷)، صفحات ۱۱-۱.

<http://ensani.ir/fa/article/۱۳۶۹۰۶/%D%8A>

یاسوری، مجید؛ مریم سجودی (۱۳۹۵). استراتژی توسعه منطقه‌ای راهکاری در جهت تمرکززدایی (مطالعه موردی: شهرستان رشت)، فصلنامه آمایش محیط. ۱۱(۴۲). صفحات ۸۳-۴۱.

http://ebtp.malayeriau.ac.ir/article_۵۴۵۵۴۱.html

- Albrechts, L.(2004). Strategic (Spatial) Planning Reexamined, SAGE Journals. 31(5), PP. 743-758. https://econpapers.repec.org/article/pioenvirb/v_3a3_1_3ay_3a2004_3ai_3a5_3ap_3a743-758.htm
- Apostolache, M. A.(2014). Regional development in Romania-from regulations to practice. Procedia Economics and Finance.8(3),PP.35- 41. https://www.researchgate.net/publication/26156493_2_Regional_Development_in_Romania_-_From_Regulations_to_Practice
- Christofakis, M., & Papadaskalopoulos, A.(2011). The growth poles strategy in regional planning: the recent experience of Greece.Theoretical and Empirical Researches in Urban Management. 6(2), PP. 6-20. <https://ideas.repec.org/a/rom/terumm/v6y2011i2p5-20.html>
- Darmansyah, A., Rochana, S. H., Sutardi, A., & Zuraida, U.(2013). The 5th Indonesia International Conference on Innovation, Entrepreneurship, and Small Business (IICIES 2013) The New Growth Centres and Strategy for Building and Accelerating Agribusiness Development in Cirebon Regency, Indonesia. https://www.researchgate.net/publication/27372867_7_The_New_Growth_Centres_and_Strategy_for_Building_and_Accelerating_Agribusiness_Development_in_Cirebon_Regency_Indonesia
- Dross, M., Mattar ,N.Al., & Thierstei, A (2012). A conceptual foundation of spatial strategy. A methodology for spatial transformation, AESOP 26th Annual Congress, 11-15 July 2012, METU Ankara, At: <http://mediatum.ub.tum.de/doc/1153288/file.pdf>

جمعه‌پور، محمود. (۱۳۸۷). مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی توسعه روستایی. دیدگاه‌ها و روش‌ها. انتشارات سمت، چاپ سوم.

<http://samta.samt.ac.ir/content/۹۷۶۲>

حقیقو، محمدرضا؛ سمیه زندیه؛ وحیده ابراهیم‌نیا (۱۳۹۲). چارچوب بکارگیری فن SWOT در برنامه‌ریزی فضایی مبتنی بر تفکر راهبردی. فصلنامه برنامه‌ریزی شهری. ۱(۳). صفحات ۹۸-۷۷.

https://shahr.journals.umz.ac.ir/article_۷۰۶_۷۲ae۹۳۸۹e۷a۱۵۰۱e۹۷۴۷a۳۷۲cfa۲۸ede.pdf

ژیاری، کرامت‌الله؛ کبری سرخ‌کمال؛ محمود زنجیرچی؛ محمد کرمی (۱۳۹۰). نگرش تحلیلی بر نظریه قطب رشد در توسعه منطقه‌ای (مطالعه موردی: استان خراسان رضوی)، فصلنامه آمایش محیط. ۵ (۱۷). صفحات ۱۸-۱.

www.magiran.com/paper/۱۰۵۱۲۱۹

سعیدی، عباس؛ عبدالرضا رحمانی‌فضلی؛ فرهاد عزیزپور؛ مصطفی بیات (۱۳۹۶). تحلیل ساختار فضایی ناحیه خمین با تأکید بر برنامه‌ریزی فضایی، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی. ۶(۲). صفحات ۵۸-۴۱.

<https://serd.khu.ac.ir/article-۲۷۷۳-۱-fa.pdf>

علوی، سعیده؛ حسین نظم‌فر؛ علی چهاربرج (۱۳۹۷). تحلیل فضایی نابرابری‌های توسعه دهستان‌های منطقه مغان (مورد مطالعه: شهرستان‌های پارس‌آباد، گرمی و بيله‌سوار)، نشریه راهبردهای توسعه روستایی. ۴(۱۶). صفحات ۴۹۲-۴۷۵.

http://rdsj.torbath.ac.ir/article_۵۸۴۵۳.html

عنبری، موسی؛ احمد ملاکی (۱۳۸۹). بررسی آثار اجتماعی قطب‌های رشد صنعتی بر توسعه پایدار محلی (مطالعه موردی: قطب رشد صنعتی عسلویه)، فصلنامه توسعه روستایی. ۳(۲). صفحات ۱۰۶-۸۸.

https://jrd.ut.ac.ir/article_۲۴۴۶۱.html

موسوی، روح‌الله؛ پروین موسوی؛ فریبا برومندان (۱۳۹۳). آینده‌پژوهی دانشی کاربردی در توسعه روستایی، سومین همایش ملی آینده‌پژوهی. تهران.

<https://www.sid.ir/fa/seminar/ViewPaper.aspx?ID=۱۷۲۲۰>

- Soja ,E. W (2008). The city and spatial justice ,Paper prepared for presentation at the conference Spatial Justice, Nanterre, Paris, March 12-14, 2008.At: <https://www.jssj.org/wp-content/uploads/2012/12/JSSJ1-1en4.pdf>.
- Sukko, K (2008). Spatial Inequality and Economic Development: Theories, facts, and policies. Working Paper (No.6. Commission on Growth and Development, Washington, DC: The International Bank for Reconstruction and Development. <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/803661468330972127/spatial-inequality-and-economic-development-theories-facts-and-policies>
- Svatošová, Y. L (2012). The development of regional disparities in czech republic over the 2005–2010, *acta universitatis agriculturae et silviculturae mendelianae brunensis*, 36(7). PP.344-337. https://acta.mendelu.cz/media/pdf/actaun_2012060070337.pdf
- Svetikas, K. Ž (2014). Strategic planning for regional development: an introductory textbook. Mykolas Romeris university. https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/11468/21179_Svetikas_projektas_AB_WEB.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Thoidou , E (2013). Strategic spatial planning in the era of crisis: current trends and evidence from the metropolitan area of thessaloniki, *SPATIUM International Review*.30(8), PP. 12-17. <http://www.doiserbia.nb.rs/Article.aspx?ID=1450-569X1330012T>
- Uthesa ,S., Li, F.,& Kelly, E.(2017).Does EU rural expenditure correspond to regional development needs? *Land Use Policy* .60(33), PP. 267-280 <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/9210140/KS-HA-18-001-EN-N.pdf>
- Uwayezu, E., & T. de Vries, W.(2018). Indicators for Measuring Spatial Justice and Land Tenure Security for Poor and Low Income Urban Dwellers. *Land, MDPI, Open Access Journal*. 7(3), pp 1-34. <https://www.mdpi.com/2073-445X/7/3/84>
- Von Braun, J., & Virchow, D.(2001). Villages for the Future: Crops, Jobs and Livelihood, Springer Publishing. <https://www.springer.com/gp/book/9783540424673>
- Gajdová, K.(2016). Regional Disparity in Selected Regions of the Czech Republic – With New Definition.*International journal of economics and statistics*. 17(3). PP: 31-42. <https://www.naun.org/cms.action?id=5672>
- Jahani, mohammad mahdi and ahmadian mohammad ali (2015). Analyzing small town centralization effects on spatial organization of rural settlement (case study: zoshk, noqondar, virani village). *International Journal of Engineering Science Invention*. 14(2), PP:34-43. <http://www.ijesi.org/v4i2.html>
- Jovovic, R., Draskovic, M., Delibasic, M., & Jovovic, M.(2017). The concept of sustainable regional development – institutional aspects, policies and prospects. *Journal of International Studies*, 10(2), PP. 255-266. https://www.researchgate.net/publication/317746409_The_concept_of_sustainable_regional_development_institutional_aspects_policies_and_prospects
- Kennedy, D (2010). Regional Development Strategy, Minister for Regional Development, <https://www.planningni.gov.uk/index/policy/rds2013.pdf>.
- Nagimov, A.R., Akhmetshin, E. M., Slanov, V. P., Nikolaevna Shpakova, R., Prokopievich Solomonov, M., & yaschenko, D.(2018).Foresight Technologies in the Formation of a Sustainable Regional Development Strategy. *European Research Studies Journal*. 14(2), PP. 752-741. https://kpfu.ru/staff_files/F688724170/Foresight_Technologies_in_the_Formation_of_a_Sustainable_Regional_Development.pdf
- Olesen, K (2010). Danish 'strategic spatial planning' in transition. Paper presented at 24th AESOP Annual Conference 2010. Helsinki, Finland. <https://vbn.aau.dk/en/publications/danish-strategic-spatial-planning-in-transition>
- Oryzanti, P., Rustiadi, E., & Taufiqu R (2018). Policy Priorities for the Economic Development in Agropolitan Area of Karacak Based on Mangosteen Agroindustry, *American Journal of Applied Sciences*.15(11), PP.489-496. <https://thescipub.com/abstract/10.3844/ajassp.2018.489.496>
- Raagmaa, Garri (2003).Centre–periphery model explaining the regional development of the informational and transitional society, 43rd congress of the european regional science association (ERSA) Jyväskylä, Finland. PP.27-30. <https://www.jyu.fi/ersa2003/cdrom/papers/503.pdf>